

Жарко Лековић

ДРОБЊАК ОД 1850. ДО 1918.

**Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори
Одјељење за историју**

Посебна издања
Књига 2

Жарко Лековић
ДРОБЊАК ОД 1850. ДО 1918.

Уредник
Вукић Илинчић

Никшић 2011

ДРОБЊАК
ОД 1850.
ДО 1918.

Жарко Лековић

Издавачки центар
Матице српске
Друштва чланова
у Црној Гори

Предговор

О Дробњаку у периоду 1850–1918. године до сада није било посебне монографије. Само се у неким студијама и монографијама, као и у чланцима и прилозима који обрађују поједине проблеме из црногорске историје у наведеном периоду, говори и о Дробњаку.

С обзиром на то да тај период прошлости Дробњака није свеобухватно изучаван, постојала је пуна оправданост за научну обраду тог раздобља, јер је писано већином без озбиљних документованих анализа и објективних мишљења.

Покушао сам да на основу истраживања архивске грађе, објављених извора и поузданије литературе, изложим, по могућности, укупне околности, услове и одлике живота друштва у Дробњаку, све његове привредно-географске, историјске, унутрашње и спољнополитичке чиниоце, као и оне културне, који су опредељивали борбу и развитак друштва у времену од 1850. до краја Првог свјетског рата 1918. године, дајући му основна обиљежја, карактеристична за његове друштвене односе и схватања, за његову улогу и вриједности које је он развијао.

С обзиром на то да поједини проблеми у том периоду код нас нијесу довољно истражени и проучени, овај рад није могао имати све атрибуте компаративног истраживања. Приликом израде овог рада био је неизбежан сусрет са одређеним методолошким проблемима који су произашли из обима и карактера грађе. Обиље података о појединим догађајима и процесима налагали су селективан приступ у њиховој обради. Настојао сам да архивску грађу што више приближим и да на основу тих извора донесем што је више могуће цјеловите закључке. С обзиром на сложеност и велики број питања која се појављују у том периоду, покушао сам на одговарајући начин пратити све историјске појаве. Свјестан сам тога да ова студија не рјешава сва питања из раздобља историје Дробњака 1850–1918. године и да има пропуста овог или оног карактера. Сам карактер архивске грађе утицао је на методе обраде неких питања. Ипак, на бројна питања не може се дати одговор јер се још не располаже за то потребним документима.

Обрада раздобља 1850–1918. године била би непотпуна без обраде неких кључних питања из периода активног учешћа Дробњака у устанцима и ратовима Црне Горе, али и учешћа у неким револуционарним догађајима у Србији, гдје су људи из овог краја заузели видно учешће и имали значајну улогу. Зато сам рад проширио и највећу пажњу обратио на питања која у досадашњим радовима нијесу била довољно обрађена и о којима постоје опречна мишљења. За нека веома значајна питања заснована на новим подацима, до сада непознатим, и која се сада први пут обрађују, дао сам своје мишљење, које не представља коначан суд, али отвара нова питања, која ће, надам се, бити предмет истраживања будућих генерација историчара.

Овај се рад темељи на изворима од којих огромна већина до сада није публикована. По значају на прво мјесто долази грађа из архива на Цетињу и у Београду. Проучавајући бројне фондове, утврдио сам да они нијесу потпуни и да су поједина документа својевремено нестала. Зато сам у рад уносио и податке

који се налазе у књигама регистара или протокола који, иако шути и непотпуни, могу бити од помоћи будућим истраживачима. Неки од фондова, чак и оних обимнијих, нажалост, и до данас су потпуно несређени.

У циљу прикупљања грађе за израду докторске дисертације „Дробњак 1850–1918.“ обавио сам истраживања у архивима Црне Горе и Србије. Истражујући у музеју на Цетињу (Архивско одјељење), нашао сам важна документа политичког карактера у фондовима из доба књаза Данила и књаза и краља Николе. Истраживао сам и фондове „Правитељствујући сенат црногорски и брдски“, „Приновљени рукописи“, као и личне архивске фондове и заоставштине. Прегледао сам сва документа из овог периода.

Истраживао сам и у Државном архиву – Цетиње, између осталих, фондове: „Министарство унутрашњих дјела“, „Министарство иностраних дјела“, „Министарство просвјете и црквених послова“, „Главно школско надзорништво“, „Обласна школска надзорништва“, „Министарство војно“. У овом архиву прегледао сам преко 600 фасцикли докумената.

С благословом митрополита доктора Амфилохија Радовића у Архиву Митрополије истраживао сам фондове: „Епархија захумско-рашка“, „Консистирија цетињска“ и „Консистирија никшићка“.

Обавио сам истраживања и у Завичајном музеју у Пљевљима. Дио грађе прикупио сам у Архиву у Никшићу.

Истраживао сам и у библиотеци Историјског института Црне Горе у Подгорици. Овдје сам у недостатку домаће грађе за период 1916–1918. године користио грађу коју је прикупио истакнути комита Вуксан Минић. У тој грађи има доста драгоцених података о активностима комита и њиховом животу, као и о животу у Црној Гори под окупацијом уопште. Али пошто је грађа прикупљена 30–40 година касније, и пошто се углавном темељи на сјећању учесника, треба је прихватити с резервом.

У Архиву Србије истраживао сам фондове Министарства унутрашњих дела, Министарства иностраних дела Краљевине Србије – Политичко одељење 1871–1918, Министарства иностраних дела – Просветно-политичко одељење 1891–1915, као и више фондова збирки, личних и породичних фондова.

Обавио сам и архивска истраживања у Архиву САНУ, Архиву Србије и Црне Горе и у Архиву Војноисторијског института. Дио докумената и вриједне литературе уступили су ми и колеге истраживачи: Сузана Рајић, Милорад Богдановић, Љубодраг Поповић, на чему им се најтоплије захваљујем.

Осим већ назначених фондова из разних архива, користио сам и објављена документа, нашу и страну литературу, штампу – углавном црногорску, стенографске биљешке о раду Црногорске народне скупштине као и разне мемоаре. Користио сам и руску грађу – објављивану, и ону која се налази у архиву музеја на Цетињу.

Литература, чланци и прилози коришћени за овај рад наведени су у напоменама и у списку. Датуми су по новом календару, изузев у напоменама.

Сматрам да у уводним објашњењима није потребно да дајем посебну критичку оцјену литературе, како старије тако и новије и најновије, јер сам то учиnio у научном апарату кроз поједина поглавља студије.

Пошто се изворни материјал, прије свега архивски, први пут користи за обраду историје Дробњака у различитим временским периодима, нијесам могао избјећи опширност у излагању.

Само по себи намеће се питање зашто рад почиње са 1850. годином. Одговор лежи у чињеници да су планови књаза Данила, који је увиђао промјену међународних околности, били много замашнији од оних из времена Петра I и Петра II. Средином XIX вијека утицај Црне Горе изразито се појачавао у Дробњаку, гдје се ослободилачки покрет нагло развијао. Ослободилачки покрет у Дробњаку и Херцеговини уопште и спољна политика Црне Горе у овом периоду толико су чврсто међусобно повезани да чине готово јединствен процес. За разлику од претходног периода националног сањарења, црногорска политика у то вријеме много је реалнија. Дробњаци су били више објекат него субјект у крупној борби великих сила, али и самих српских држава око утицаја на њихово подручје, па је и сама та борба више утицала на њих, него што су они сами доприносили њој.

Доласком књаза Данила на кормило црногорске државе наставио се процес њеног учвршћивања и даљег развоја. Учвршћује се централна власт, врши се реформа народне војске, шири се мрежа основних школа, младићи се шаљу на школовање у Србију и Русију.

Ослободилачки покрети на подручју Дробњака чине јединствен процес са националноослободилачком борбом коју је током 19. вијека, све до слома Турског царства 1912, водио српски народ.

Колико је то било могуће и колико су ми омогућавали извори, пратио сам и непосредну сарадњу Дробњака и Србије, испитивао посредничку улогу овог племена у остваривању контаката и политичких односа између званичних кругова Србије и Црне Горе, њихово стварање војних и политичких савеза и планова о заједничком вођењу ослободилачких ратова против Турске, договоре и спорове о подјели утицајних сфера у крајевима недефинисаних граница Старе Србије. Све се то тичало управо највише области Дробњака и сусједних крајева. Многи додири, интерес и утицај Црне Горе и Србије тичали су се, укрштала и рефлектовали управо на подручју Дробњака, као најистуренијем црногорском племену према Србији.

Послије завршетка ослободилачког рата 1878. године, наступио је период у којем држава предузима низ мјера за побољшање свог економског положаја. Новодобијене територије са варошима и градовима било је потребно саобраћајно повезати колским путевима да би дошло до промета роба између ових трговачких центара. У том раздобљу долази до унапређења занатства, грађевинарства а посебно пољопривреде. Тако Црна Гора у првом дужем мирнодопском периоду од 34 године постиже значајан економски преображај. Проширењем унутрашњег тржишта капетани у Шавнику и Жабљаку траже отварање пазара у својим мјестима. Њихово је тржиште било веома добро снабђено стоком и сточним производима и понуда је стално била већа од потражње.

И поред промјена у области законодавства и доношења низа нових законских прописа, којима су регулисане разне области друштвеног живота, још се увијек појављује племенска анархија, која представља главну препреку бржој модернизацији црногорског друштва. Зато је потребно потпуније сагледати и показати како је текао процес интеграције Дробњака и његовог сусједства са ондашњом малом црногорском државом. Темељније излагање историје друштва у овом периоду могуће је због обиља докумената, што се објашњава развијенијим радом служби државе.

Захваљујући сачуваној грађи, можемо дати и тачне податке о броју исељених Дробњака и њиховим породицама. Зато је могуће у завршном поглављу

о миграционим кретањима хронолошки пратити исељавање овог племена у више праваца, од којих су она у Србију најобимнија.

Колико су ми то допуштали расположиви подаци, говорио сам и о раду на уједињењу у Дробњаку, значајном због данашњег кривотворења историјских чињеница.

I. Борба за ослобођење 1850–1878. године

Уставници и њихови односи 1851–1858. године

Велики преокрет у политичким и друштвеним односима у Црној Гори настаје послје смрти митрополита Петра II, када у оквиру куће Петровића започиње драматична борба за власт. Помишљајући на смрт, митрополит Петар II написао је тестамент чији је један примјерак послао у Русију, а други предао конзулу Јеремији Гагићу. Тестамент Петра II сачињен је у Прчњу 20. маја 1850. године. Плашећи се евентуалног нејединства у народу у случају његове смрти, он се повјерава свом вјерном пријатељу и сараднику Новици Церовићу, уздајући се да ће он објавити посљедњу вољу истинито, како је у тестаменту одређено. Будући да се дробњачки војвода и сенатор Новица Церовић посљедњих година митрополитовог живота није одвајао од свог господара, а пратио га је и на путу по Италији, био је упућен у све његове тајне, па и у тестамент, који се налазио код Јеремије Гагића, руског конзула у Дубровнику. О томе је Новица обавијестио црногорске главаре и чврсто стао на страну Данила Станкова, као законитог наслједника црногорског престола. Овакав став и одлучан Новичин однос књаз Данило му није заборављао. Тако се може констатовати да је сенатор из Дробњака Новица Церовић одиграо једну од најзначајнијих улога приликом ступања на престо књаза Данила.

С обзиром на то да се у тренутку митрополитове смрти Данило налазио на путу за Русију, у Бечу, ради школовања на неком од духовних училишта, Перо Томов, рођени брат Петра II, покушао је да то искористи и сам постане господар Црне Горе. Једини његов адут у борби против Данила била је одлука у тестаменту, да он, привремено, управља Црном Гором.¹ На скупштини коју је сазвао 21. новембра 1851. године донијета је одлука о његовом избору за новог господара, и он се почео тако и потписивати. Сенатори, духовници, капетани, перјаници, нахијски и племенски главари у име народа црногорског и брдског једногласно га потврђују за свога господара, увјерени да ће их руководити ка срећи и напретку.² Трећи је на списку потписника овог акта и сенатор Новица Церовић, убијеђен да је одлука привремена и у складу са тестаментом.*

„Сва сиротиња дровњачка, верне и покорне слуге“, како стоји у потпису, брзо прихвата новонасталу ситуацију. Они у свом писму моле Пера Томова, заклињући га Богом, великим Јованом и стрицем му Петром, да их узме под свој skut, и описујући му неправде које турски безаконици чине према хришћанима, прогонећи их и бијући свакодневно, обећавају да ће се заклети на крст светог Петра, да ће му бити вјерни као и остали Црногорци и Брђани. У писму даље истичу да им је Смаил-паша тражио дације, али му они нијесу дали ништа.³

¹ Др Томица Никчевић, *Политичке стварује у Црној Гори у процеси стварања државе у XIX вијеку (о њихов стварању државе)*, Подгорица – Никшић 1999, 172.

² АДМЦ, Приновљени рукописи, 1851. година (у фасцикли је копија одлуке). Др Бранко Павићевић и др Радослав Распоповић у зборнику *Црногорски законици* погрешно наводе да је у питању 1852. година, књ. I, 518.

* Послије Смаил-агине погибије Новица Церовић је пошао на Цетиње, гдје га је митрополит Петар II поставио за члана Сената, и тамо је остао све до 1851. године.

³ АДМЦ, Перо Томов, 1851, ф. IV, 74 (писмо је без датума и доста нечитко).

Године 1851, једанаесте по убиству Смаил-агину, харач је био у Дробњаку 132 гроша и двије паре на дим, односно кућу. Према овој статистици из 1851. године, у Дробњаку је било 232 куће (дима) без четири ускочка села: Тушиње, Малинска, Струга и Сировца, и села Петњице, одакле су Караџићи, кућа која је сигурно случајно из списка испала. На те 232 куће био је годишњи харач 49.080 гроша и 32 паре.⁴

Пошто је 1850. године умро најстарији дробњачки кнез Ђоко Маловић, на његово мјесто за оборкнеза Дробњаци изабери кнеза Шћепана Томића, јер је он на то имао право по ферману.⁵ Исте године у Шавнику се настани из Пјешиваца Мишур Контић са браћом и сестрићем, каснијим шавничким попом Луком Ђуровићем. Они направе кућу на Беришиној луци и један млин са лијеве стране ријеке Шавника, на самом његову ушћу у Буковицу. Доцније почну околни сељаци градити сеоске и приватне млинове, а понеки и куће. Прве су куће почели ту градити Превишани Трипко Томић и Стеван Пекић.⁶ До тада није било ниједне куће у Шавнику, била су само три млина сеоска.

Али, и сам долазак на власт књаза Данила у Црној Гори и Брдима доводи до погоршања положаја хришћанског живља у источној Херцеговини, па и Дробњаку. Немоћ турских војних и цивилних власти да среде анархично стање условили су да источна Херцеговина од 1852. до 1862. буде најнемирније и најра- тоборније подручје Османског царства.

Оријентација Црне Горе била је бескомпромисна ослободилачка борба са Турцима. Зато је књазу Данилу као поручен дошао устанак сусједних херцеговачких племена под вођством Луке Вукаловића 1851–1852. године. Црна Гора се свестрано ангажовала и помагала тај устанак, дотурала је оружје и муницију, а многи су Црногорци пошли у Херцеговину и сврстали се у редове устаника.⁷ Активно мијешање Црне Горе у послове Херцеговине, појачано доласком на власт књаза Данила, велики је изазов за Турке. Преко херцеговачких народних првака он је утицао на становништво да отказује феудалне обавезе турским властима, изазива пограничне сукобе, да би најзад, и формално, изразио 1856. године и територијалне захтјеве на те крајеве.

Послије сламања отпора босанског беговата, Омер-паша предузима мјере за умирење Херцеговине. Ради тога је 31. марта 1852. издао наредбу о потпуном разоружању немуслиманског становништва. По упутствима са Цетиња, нека племена одбијају да предају оружје и организују војничке страже да би спрјечили турске трупе да заузму путеве. Књаз Данило шаље у Дробњаке војводу

⁴ Светозар Томић, „Смаил-ага Ченгић“, *Годишњица Николе Чујића*, књ. XXXVI, Београд 1927, 255. (По попису из 1851. године, који Светозар Томић наводи у својим антропогеографским испитивањима „Дробњак“, помиње се 19 села дробњачких, три шаранска и, кад се томе додају четири ускочка села и Петњица, то је свега 27 села у читавом Дробњаку у то вријеме.)

⁵ Милутин Т. Томић, „Биографије главнијех саучесника у погипији Смаил-аге Ченгића“, *Годишњица Николе Чујића*, књ. XXX, 1911, 143. (Овај је ферман чуван у кући Томића све до 1861. године, а те га године сагори у ватри Шћепанова жена Марица, пошто јој исте године погине јединац син Лазар. И кнез Шћепан је умро 1861. године, сахрањен је у храму светог Ђорђија, на Превишу.) У *Гласу Црногорца*, бр. 49, Цетиње, 4. XII 1888, каже се да је потоњи кнез Амза Томић.

⁶ Светозар Томић, „Дробњак: антропогеографска испитивања“, *Српски етнографски зборник*, IV, Београд 1902, 448.

⁷ Др Новак Ражнаговић, „Ослободилачка борба Црне Горе и Берлински конгрес“, *Историјски записи*, 3–4, Подгорица 1998, 21. (Овај је часопис излазио на Цетињу до 1959, а од тада излази у Титограду односно у Подгорици.)

Мирка Петровића и Новицу Церовића са задатком да организују устанак.⁸ Да би се што успјешније супротставио Турцима, књаз Данило врши крвно измирење између Црногораца и пограничних Херцеговаца, јер је између њих често долазило до сукоба, па су често падале и главе. Од тада није било крвне заваде међу Црногорцима и Херцеговцима, па је самим тим престало и осветно крвљење.⁹

Успјеху измирења доприноси и то што од 1852. године Турци почеше смишљати нове реформе, нове данке, мјесто слободе – ропство, све против народа, тако да народ падаше у све веће невоље,¹⁰ па му једини излаз бијаше у јединству, бунама, у четовању.

Енергичан, шкрт на ријечима, изузетно практичан на дјелу, за разлику од претходних владара, књаз Данило је у сламању племенских сукоба, у њиховом рјешавању био закон, а закон је био његова воља. Његова је владавина била натплеменска, воља наметнута народу био је крајњи циљ усвајања свијести припадности једној држави. Данилу је било јасно да без тога не може водити народни покрет за ослобођење српских земаља од Турске, уз неопходно придобијање дворова Европе кроз изградњу култа хришћанске Црне Горе. У кризи која је настала приликом његовог избора за господара Црне Горе, пресудну улогу игра Русија, чији државни канцелар К. В. Неселроде, 26. новембра 1851. године, у свом реферату признаје за законитог наслједника Петра II Данила Станковог Петровића, и овај је, ослањајући се на подршку руског двора, успио да политичку ситуацију окрене у своју корист. На Народној скупштини од 13. јануара 1852. године потврђен је тестамент Петра II. Док се Данило Петровић спремао на пут у Петроград, да би био рукоположен по обреду грчке цркве, одржао се на Цетињу Општенародни збор, на којем је донесена Декларација о независности Црне Горе, уз истовремено одвајање црквене од врховне свјетовне власти.¹¹ Декларација је донесена на основу претходног Даниловог договора са предсједником Сената. Закључци су у форми петиције 19. марта 1852. године упућени на сагласност руском цару Николи I. Већ 15. августа исте године, на великој свечаности на Цетињу, прочитано је писмо руског министра иностраних послова, из кога се види да је руски цар, уважавајући молбу народа и Сената, пристао да се Данило не владичи, него да постане књаз. Тако је уз руску сагласност, као и на основу споразума међу великим силама, Данило замијенио титулу и постао књаз намјесник. Данило није имао нимало воље да се окује калуђерском ризом и стегом.¹² Турска је стално стојала на становишту да је Црна Гора њена покрајина, а да су њени владари само црквени поглавари и да њихов ауторитет долази од њихове духовне власти. Стога у Цариграду не хтједоше да признају нов Данилов чин.

Након проглашења цетињског митрополита за наслједног књаза, забрањене су књажевске титуле код оних племенских старјешина гдје су постојале.

⁸ Војна енциклопедија, књ. 3, Београд 1972, 425.

⁹ Валтазар Божишић, *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*, Титоград 1984, 369, 403.

¹⁰ Јован Накићеновић, „Лука Вукаловић“, *Летопис Мајнице српске*, Нови Сад 1874.

¹¹ Др Тимолеоне Ведови, *Подаци о Црној Гори*, Подгорица 2001, 49 (у Кремони објављена 1862. године). (Одлуке са црногорског збора налазе се у Архиву Државног музеја – Цетиње, фонд књаз Данило, 1852. година, бр. документа 41.) Међу тридесет једним потписником јесте и сенатор Новица Церовић. – АСАНУ, 9272, Црногорски сенат пише руском цару.

¹² Владимир Поровић, *Историја Југославије*, Београд 1989, 499.

Тиме је и насљедно преузимање старјешинства довођено у питање, али ће се у начелу одржавати све до ишчезавања племена у потоња времена. Друштво тако губи обиљежја преостала из времена феудализма.¹³

Све до тог периода, Црна Гора је представљала конфедерацију независних територијалних јединица, племена, која су обухватала по неколико мањих народних аутономија, братстава, тј. скупова породица које произлазе од једног претка и живе на једној територији.¹⁴

Веза између племена постојала је само за заједничке послове и борбу против непријатеља и одржавала се преко поглавара, који су у исто вријеме, у унутрашњим пословима, били представници власти и судије.

Књаз Данило извршио је у коријену измјену у народним установама.¹⁵ Право наименовања сенатора присвојио је владар, а надлежност Сената ограничена је на судске послове. Сва је власт тако прешла на владоца. И у судским стварима, против одлука Сенатових, било је да је посљедња инстанција сам књаз.

Од племена постале су капетаније, војнички дистрикти, којима је за шефа постављао књаз једнога између племенских главара. Цијела је земља добила војничку организацију.

Од првог дана своје владавине књаз Данило је истицао аспирације и права на области историјске Херцеговине и Старе Србије. Своје захтјеве припајања области српских земаља Црној Гори темељио је на историјском праву етничке и вјерске истородности.

Главни циљеви његове државне политике, коју је он дефинисао, остаће непромијењени за читав период његове владавине. Идеја уједињеног српства, с обзиром на високо схватање његове владалачке улоге, према ријечима самог књаза Николе, најбоље је посвједочена изјавом Данила I књазу Михаилу, да је готов стражити пред шатором српског књаза само да се српски народ ослободи и уједини.¹⁶

Ове су идеје у бунтовном Дробњаку увијек налазиле погодно тло. При побуни Језера и Шаранаца 1850. године пошаље Јајад-паша из Пљеваља угледног попа Николу Поповића међу њих, да их савјетује да се умире. Но, он их је по свом доласку храбрио, соколио и учио како ће се борити. Али по повратку у Пљевља, турске уходе га прокажу, власти га преко ноћи испребијају, да је сјутрадан умро.¹⁷

Због ових побуна Турци су 1851, 1852. и 1853. године са великом војском притисли Дробњак, узевши виђеније људе за таоце и на тај начин су држали Дробњак у покорности.

Турци из Мостара у овим су акцијама били немилосрдни. Приликом њиховог удара на Шаранце 1852. године погинула је чак и стара мајка попа Вида Шаренца и још 13 Шаранаца.¹⁸

¹³ Милорад Екмечић, *Сјиварање Југославије 1790–1918*, II, Београд 1989, 127.

¹⁴ АСиЦГ, фонд бр. 80 (Збирка Јована Јовановића Пижона), ф. бр. 49/228.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто.

¹⁷ *Босанска вила*, бр. 7, Сарајево 1905, 104.

¹⁸ *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини*, 25, Сарајево 1913, 197. (У нападу на Шаранце на сам Божић, 1852. године, учествовао је и Мујага Мушовић из Стричине, са неколико хиљада колашинских и бјелопољских Турака, добровољаца. Шаранцима је у збјегу помогао снијег виши од метра.)

Послије периода релативног мира од 1847. године, Турци нарочито жестоко ударише на Дробњак почетком 1851. године. Многи стари јунаци и ратници прихватише пушке и ступише у борбу. Пред турском силом Дробњаци су морали узмаћи, и многи од њих ускочити у Морачу. О жестини напада говори чињеница да су се оружја докопали војвода Шујо Караџић, стари јунак у својој седамдесетој години, Мирко Дамјановић, који се морао повлачити, иако је био у реду најбољих јунака, поп Митар Головић Абазовић, који у Морачи проведе двије године као свештеник. Послије мира са Турцима, они су се вратили у Дробњак крајем 1852. године и живјели у својим селима све до смрти. Послије овог мира, према неким истраживачима, Дробњаци као и остала околна племена Шаранци и Језерци, која су све до године 1852. била под неограниченом влашћу турских ага и бегова, присајединили су се својој ослободитељки Црној Гори.¹⁹

Послије удара Турака на Дробњак, већ 14. марта 1852. године, Перо Томов пише Арспан-бегу Муковићу да је примио његово писмо у коме се залаже да се прекину међусобне свађе и да се учини мир. Предлаже Исмаил-паши, везиру херцеговачком у Мостару, да овај пошаље људе у Никшић да се договоре о миру између Херцеговине и Црне Горе.²⁰

Јаја-бег, кајмекан Мушир-паше, пише 30. марта 1852. године свим Ускоцима и њиховим поглаварима: попу Мићу, Бегану сердару, Мирку Лекићу, Вулу Жижићу, Сулу Кршикапи, Јакову Потураку, Драгу Тодоровићу, Стевану Вујачићу, Сави Батрићеву, Шунду Бајагићу, „да ако су Божији, царски и Мушир-пашини и осталих царских већила и ако су ради себе ратлук и своје свему сибијану и малу и давам е на месту ирз и образ како ову моју књигу проучите одма да дођете к мене у Таслицу нико вам неће на пут изићи веру ви даем божију сербез сербез и Новица Церовић ако ће доћи и руку пољубити сербез даћу му место на коме е и био и биће чоек код нас бољи но е био код други“.²¹ Он им даље пише да су и сами видјели како му дођоше Дробњаци и дробњачки попови и кнезови сви, па му дадоше сенет, оставише се рђавог посла и сви рекоше: „Ми смо Божији и царски што год оће честити цар и Шеријат и царски већили ми кабулимо“. Зато их он зове код себе, да му кажу јесу ли царски или чији друго, и даје им вјеру да ће вратити свакога својој кући, па ако и не „кабулите“ како цар хоће. Ако дођу у Таслицу, све ће им се „поклонити досадашње, ако нећете ви к мене ако Бог да ја ћу вама управо са аскером“.

Да ситуација, међутим, није онаква какву им излаже Јаја-бег у писму, Ускоци врло добро знају. У писму од 9. априла 1852. године, Секула, Мушо, Беган, Мирко и Сава Батрићев извјештавају Пера Томова и Сенат црногорски о стању у Дробњаку и Шаранцима.²² Сваки им дан из Пљеваља долазе вијести о томе шта се дешава у осталој Херцеговини. Нигдје не оста први човјек а да га не отјераше у Сарајево. Самих попова и калуђера похапсише сто педесет, а прије За-

¹⁹ Косто Лучић, „Љетопис школе дробњачке од њена постанка до 1892. године“, *Просвјета*, св. X, Цетиње, октобар 1897, 617–621; исти закључак изводи и Милутин Т. Томић. (У свом првом писму, које је послао Вуку, 10. августа 1852. године, Шујо каже за себе да је дробњачки војвода, да су му Турци кулу запалили, мал одјавили, да је утекао у Морачу „с главом и робљем“. Моли га да се обрне на њега и да му пише [АСАНУ, 8181/1].)

²⁰ АДМЦ, Књаз Данило, 1852. година, 37.

²¹ Исто, 60 (копија истог писма налази се и у фонду Приновљени рукописи, у истом архиву).

²² Исто, 67.

душница – десет Дробњака, и сада траже још четрдесет, и седамнаест Шаранаца. Ради се о великој превари да би добавили и ове које траже свакога по имену. Када их похватају, војска ће ући у Дробњак да им купи оружје, јер говори да је њихово до Јавора. Одређен број низама прешао је Тару прије недјељу дана, а „књига“ је дошла Ђоку Маловићу да их сретне на Тари. Кајмекан је 22. марта са пет хиљада војника такав зулум направио и све цркве затворио да то нико ко се крстом крсти не памти „од Косова до данашњег дана“. Затарци (становништво са десне обале Таре) говоре да кајмекан намјерава да освоји Морачу. Стога напријед наведени главари Ускока из Тушине²³ куме Богом и светим Петром Пера Томова и Сенат да им дају савјет какав „адалет“ да учине, страхујући да ће и сами пропасти док им одговор не стигне.²⁴

Они упозоравају на чињеницу да су неке „књиге“ (писма) у Затарју ухваћене, па су Турци сад поставили низаме од Колашина поред Таре тако да нико не може никуд прећи, и учинили су „јасак да нико на котроман отићи не сми за вас свет“.

По инструкцијама са Цетиња Ускоци одговарају Јаја-бегу, кајмекану Омер-пашину. Чуде се како их позива да дођу код њега, као да су његови рајетници, када и он и Омер-паша добро знају да они имају свога господара и свога цара Николаја (руског) као и остала Црна Гора. Ако они не знају да су Ускоци слободни као и други Црногорци, онда нека питају свог цара. Ускоци не зависе од турског правитељства, а да смију, са Турцима би се помагали као и до сад. Заповијести примају од свог господара и од господина Георгија Петровића Коваљевског, руског полковника и посланика на Цетињу, који је послат од свога цара на Цетиње. На крају закључују да се оваква писма не шаљу људима са којима су у миру и који не спадају у њихову рају.²⁵

Турска уредба коју уређује Омер-паша, по Босни и Херцеговини код хришћана је изазвала тешке муке и невоље. Црногорски суд био је издао строгу заповијед Црногорцима да не чине зулум у Херцеговини и дали су Херцеговцима мир за годину дана, с тим да се нарушитељ овог мира смртно казни. Међутим, противно овом миру, наредио је Омер-паша свом кајмекану да пише сердару ускачком и свим Ускоцима да иду к њему у Таслицу. Ускоци су на то писмо, по наредби са Цетиња, строго одговорили, а то сигурно неће мило бити

²³ У раду, у случајевима гдје су се јављале, задржали смо неколике варијанте имена истих лица (нпр.: Живко Шибалија : Живко Шибалија : Живко Шибалић; Исаило Томић : Исаил Томић : Исајило Томић; Михаило Дожић : Михајло Дожић; Јефто Ружић : Јевто Ружић; Лазар Дедеић : Лазар Дедајић и др.), насељених мјеста (Тушина : Тушиња; Мљетичак : Млетичак; Петница : Петњица; Пренђани : Премђани и др.) и области онако како смо их нашли у архивским документима. Слично томе, ради вјеродостојног преношења података из архива, нијесмо мијењали неке облике ријечи (најчешће изведени придјиви, али и именице) што нијесу у духу стандардног језика: остали су у оној (најчешће дијалекатској) форми у којој су употријебљене у архивској грађи.

²⁴ АДМЦ, Књаз Данило, 1852. година, 67. (Ристан Шарац, четовођа и ускок из Затарја, заједно с првацима Ускока, гдје је био избјегао, писао је књазу да је „народ на муку од глади“, али да су с војском поред Таре, наспрам табора турских, и пазе да им не ударе. Из писма је евидентно да ради према упутствима књаза. Пише даље: „Милостиви господаре, чуо сам да ме неко давија и рђаве ријечи проноси, а ја ви се молим да им не вјерујете, докле се пред вама на очи видимо, па ћете онда виђет, јесам ли се јуначки држа и с Турцима кла што сам вазда и за које ви знате [...] [Зайиси, књ. VIII, Цетиње 1931, 170, 234].)

²⁵ Исто, 87. (Не види се датум, само мјесец април. Писано је између 9. и 29. априла. Писали су га сердар Беган, поп Мићо, Секуле Церовић, Мирко Алексин, Сава Батрићев и сви Ускоци, како стоји у потпису.)

Омер-паши. Цетиње је у вези са овим догађајима у сталном контакту са руским императорским конзулом Гагићем.²⁶

Боравак књаза Данила у руској престоници продужио се до јуна. Императорско Министарство иностраних дјела обавјештава књаза Данила 2. јула 1852. године да је император Николај I издао указ о одликовању црногорског владара орденом светог Станислава I степена и указ о одликовању Пера Томова Петровића и Ђорђија Савова Петровића орденом свете Ане II степена. Војводе Јаков Даковић и Новица Церовић добили су орден свете Ане III степена. Књазу је додијељена и диплома за орден, док је за Пера Томова, Ђорђија Савова, Јакова Даковића и Новицу Церовића издата заједничка диплома.²⁷

Самим доласком на власт књаза Данила, нагло се интензивирао процес револуционарне ослободилачке борбе Црне Горе, а ради интереса и циљева те борбе, требало је дубље афирмисати и даље развити и учврстити органе државне власти.²⁸ Стога је период књаза Данила веома карактеристичан и у законодавном и државноправном развоју Црне Горе.²⁹ На том плану нарочито је значајна улога његових државних секретара Вука Врчевића од септембра 1852. до фебруара 1855. године, а од почетка 1855. године Милорада Медаковића.³⁰

Међутим, негативна страна ових измјена за вријеме књаза Данила узрок је и данашњих бројних несугласица. Кад је већ створена Кнежевина Србија, јасно је да се измјеном владавинског начела у Црној Гори створила, може бити и нехотично, једна велика тешкоћа за политичко уједињење српског народа, коју ће само српски патриотизам и народна, пробуђена политичка свијест моћи савладати и уништити.³¹ Као што видимо, утицај Црне Горе изразито се појачава нарочито у Ускоцима, гдје се ослободилачки покрет нагло развија. Ускоци су чврсто повезани са Црном Гором, тако да се наредбе са Цетиња беспоговорно извршавају. Званично Цетиње истиче, нарочито великим силама, да је ова територија под његовим политичким утицајем. Са друге стране, у националној политици Србија је у то вријеме била неактивна, па су се наде поробљених Срба на овом подручју управљале искључиво према Црној Гори и ангажованом књазу Данилу. Пасивно држање Србије изазвало је огорчење код становништва нарочито у периоду црногорско-турског рата 1852–1853. године.

То огорчење није могла смирити ни чињеница да је у херцеговачке планине из Србије редовно ишла новчана помоћ. Из Војводине је кренуло свега неколико бораца.³²

Покушај мирења Дробњака са Турцима у прољеће 1852. године није успио пошто су Дробњаци одбили захтјев Турака и самог Дервиш-аге Ченгића, ка-

²⁶ Исто, 73. (Перо Томов – Гагићу, 29. IV 1852.)

²⁷ Исто, 124. (Бранко Павићевић у *ИЗ*, 1, 1987, на страни 99, наводи нетачан податак да су Јаков Даковић и Новица Церовић добили орден свете Ане II степена.)

²⁸ Др Новак Ражнатовић, *Црна Гора и Берлински конгрес*, Цетиње 1979, 16.

²⁹ Видјети: Проф. др Јован Р. Бојовић, *Законик књаза Данила*, Титоград 1982. (Државноправни развој Црне Горе у вријеме књаза Данила био је предмет истраживања више историчара: Душана Вуксана, Бранка Павићевића, Томице Никчевића, Данила Лекића, Риста Ј. Драгићевића, Андрије Лаиновића, Илије Радосавовића, Ђока Пејовића, Радомана Јовановића, Новака Ражнатовића, Миомира Дашића и других.)

³⁰ Видјети: Вук Врчевић, *Ограници за историју Црне Горе*, Цетиње 1950; Милорад Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца*, Нови Сад 1860.

³¹ Нићифор Дучић, „Црна Гора“, *Гласник Српској ученој друштва*, књ. XI, Београд 1874, 13.

³² АИИ САНУ, Заоставштина Матије Бана, I, 1/46.

пицибаше царскога, да предају оружје, и остали су у одметништву. Ускоци се нијесу одазвали Дервиш-агином позиву пошто су сматрали да овај хоће да их домама и побије.³³ Поука из Шаранаца била је застрашујућа и довољна да се са Турцима не поведу преговори.³⁴ Нијесу се обазирали ни на његове пријетње да ће се тући по Јавору.

У друштву са Вуком Стефановићем Караџићем и пратњом књаз Данило је допутовао у Котор крајем јула 1852. године. Поред званичних аустријских представника, у Котору су на дочеку били Перо Томов са сенаторима Новицом Церовићем из Дробњака и Јаковом Даковићем из Грахова. У пратњи приспјелих Црногораца књаз је на Илиндан отпутовао на Цетиње.³⁵

Ток догађаја у Босни и Херцеговини указивао је на то да је рат неизбјежан. Прилике на црногорско-херцеговачкој граници условиле су активну и одлучну политику књаз Данила. Нарочито је тешка ситуација у Дробњаку, па за сараднике на тој страни књаз Данило узима своје најповјерљивије људе: војводу Мирка Петровића, Новицу Церовића и Јакова Даковића.

Војвода Даковић по доласку у Грахово организује састанке са Турцима, шаље писма везиру и о томе подробно извјештава Новицу Церовића. Књаз Данило, већ у другој половини августа, врши припреме за пут у Морачу и Ускоке, јер је ситуација у тим крајевима критична. Због тога и војвода Јаков моли Новицу Церовића да га уврсти у ту делегацију пошто је потребнији на тој страни него у Грахову.³⁶

У септембру 1852. године одржан је у Зупцима састанак херцеговачких главара, на коме су Дробњак заступали поп Милован Томић, Милован Караџић и Милутин Башовић. На састанку је уговорено да се устане на Турке кад Лука Вукаловић, у договору са Цетињем, дадне знак за то.³⁷

Средином септембра компликује се ситуација у Пиви, па се и Пивљани жале књазу Данилу на Турке.³⁸ Стога их Исмаил-паша, везир херцеговачки, позива у Гацко и Мостар 18. октобра 1852. године.³⁹

У јесен 1852, када су ојачале устаничке акције, у Дробњаке су се пребацили војвода Мирко Петровић и Новица Церовић, са задатком обједињавања акција устаничких чета.

Енергичне тежње књаз Данила на државотворној еманципацији Црне Горе, међутим, наилазе на бројне отпоре. На захтјев за увођење пореза први су

³³ АДМЦ, Књаз Данило, 1852, 282 (Дервиш-ага се обраћа Бегану Драгову, Сави Батрићевићу и Матији Турову тражећи да им испоручи Пивљане и Дробњаке који су побјегли и ускочили у племе ускочко); и Милан Вујачић, „Двије разуре Требјешана и постанак племена Ускоци у Црној Гори“, *Глас САНУ*, ССЛXXX, Београд 1971.

³⁴ У борби са Турцима о Божићу 1852. године погинули су Крсто, Милован, Перута и Бећир Џаковић. У борби са пљеваљским Турцима те 1852. године код Бистрице, као дјечак од 14 година учествује и Тришко Џаковић и бива два пута рањен.

³⁵ О овом путовању књаз Данила писале су *Србске новине* почев од 31. VII 1852. године. Драгоцјен је и чланак Вука Караџића у *Србским новинама* за 1856, касније публикован и у *Зайисима*, XXIII, 3, 1940, 62–167.

³⁶ АДМЦ, Књаз Данило, 1852, ф. II, 175; Војвода Јаков – Новици Церовићу, 12/24. VIII 1852. (писмо је веома нечитко).

³⁷ Светозар Томић, „Пива и Пивљани“, *Насеља и порекло становништва*, XXXI, СЕЗ, књ. LIX, 1949, 404.

³⁸ АДМЦ, Књаз Данило, 1852, ф. II, 185.

³⁹ Исто, 209.

се побунили Пипери. Књаз је на побуну енергично реаговао и за три дана почетком децембра смирио стање. Главни одметник и бунтовник Радован Пипер побјегао је Осман-паши у Скадар.⁴⁰ Осман-паша Скадарски непрестано се договара са херцеговачким намјесником како ће са свих страна ударити на Црну Гору и устанике у Херцеговини. На хаотично стање утиче и самовоља Црногораца. Фочански и пјеваљски трговци жале се Зеку Петровићу (књазу Данилу) на црногорске кириције, који су их оробили и узели им сву робу.⁴¹

Из Задра се почетком децембра књазу Данилу жали генерал Мамула. Он моли књаза да спријечи нападе на католике у Херцеговини, убијећен да се они врше без његовог знања.⁴²

И домаћини 40 прошћењских кућа, пишу књазу Данилу као своме господару и жале се на Турке, који им главе сијеку, са којима се свакодневно бију и крв пролијевају. Међутим, сад им је још већа невоља од Шаранаца и од капетана Сима, који им велико „безумие чини“. Шаранци кажу да им је капетан Симо „допушћио да мал узимају и да нас бију“. Прошћењци и поред тога не желе да напуштају своје куће, јер ће им Турци по горама похватати робље, па моле књаза Данила за одговор.⁴³

Помоћ и „цебеану“ од књаза Данила траже и архимандрит Димитрије, Милета Рашов, сердар Беган, поп Мићо и други који су се скупили ради договора, да приме књажеву заповијед, јер је војска ударила „на дровнак, на шаранце, на ускоке“ и све ће побити до Таре.⁴⁴

Књаз је давао пуну подршку устаничким снагама како у Дробњаку тако и у читавој Херцеговини. Те су се снаге сваким даном масовиле, нарочито од кад је Омер-паша, који је до тада у име султана умиривао босанско-херцеговачке аге и бегове, побуњенике против султановог танзимата и завођења низама, почео од раје да скупља оружје бојећи се њихових веза са Црногорцима. Порта, незадовољна промјеном титуле на црногорском двору, борбеном сарадњом Црногораца и Херцеговаца, као дијелом свеукупног књажевог понашања као и неуспјехом Омер-паше у спровођењу реформи, објављује рат Црној Гори. Крајем 1852. године султан Абдул-Меџид наређује поход против Црногораца. Крајем децембра 1852. године било је све спремно за напад на Црну Гору, и 28. децембра у Сарајеву бива проглашен „свети рат“. Заставе пророкове истакнуте су на јавним мјестима и мухамедовци позвани да се скупе под њима и пођу против невјерничких Црногораца.⁴⁵ Омер-паша Латас са снажном војском стигао је на границу у покушају да употријеби све могуће како би покорио Црну Гору. По султановом налогу, услједила је за Црну Гору још једна изузетно тешка и крвава година, година глади, помора и јуначких обрачуна на многим мјестима. Била је то позната Омер-пашина 1853. година.

⁴⁰ Исто, 244.

⁴¹ Исто, 214.

⁴² Исто, 243.

⁴³ Исто, 345. (Прошћењци су писмо послали по Милу Мердовићу, Петру Меду и Михаилу Ровчанину. Прошћење је на десној обали Таре, у турској територији.)

⁴⁴ Исто, 348 (писмо је без датума и врло нечитко).

⁴⁵ Фердо Шишић, *Босна и Херцеговина за време везировања Омер-паше Лајтаса*, Београд 1938, 189. (АСАНУ, 13616, Богдан Поповић, Преглед грађе за српску историју у Националном архиву у Вашингтону – у трећој књизи налазе се извјештаји америчких посланика у Цариграду и Бечу о нападу Омер-паше на Црну Гору 1853. године.)

Сва Црна Гора са Брдима и Херцеговином претворила се у војни логор. Сви мушкарци, укључујући и дјецу и старце од преко 80 година, дигли су се на оружје да бране независност и слободу. Пошто је својим снагама из више праваца блокирао Црну Гору, Омер-паша је прогласом тражио предају. Одговор је био једнодушан и одлучан: „потурице, Омер-пашо, фишек ти је одговор“.⁴⁶ Испољено јединство и одважност племена у овом рату означиле значајан корак у међународној репутацији Црне Горе и учврстиле положај самог књаза Данила. Али и поред свега јуначког отпора, Црна Гора би у зиму 1852–1853. била прегажена од надмоћније турске силе да није Аустрија, огорчена на Турску, због примања Кошута и других мађарских емиграната, извела војску дуж босанске границе и енергично, подношењем ултиматума, посредовала на Порти да обустави даља непријатељства.*

Тако је мисија аустријског грофа Лајнингена у Цариграду и демонстрација аустријске војске на Уни окончала овај рат, и тиме је Црна Гора спасена. За вријеме тог рата у Црној Гори налазио се и аустријски официр Ђорђе Стратимировић.⁴⁷ Стални циљ Аустрије био је, ако већ не може обезбиједити свој утицај у Црној Гори, бар је задржати од активности у сусједним областима. Јер Црна Гора, устанничко гнијездо, има јак утицај на околно српско становништво под турском влашћу, те је зато била опасна по аустријске интересе.⁴⁸ Прво, зато да не изгуби територије које има у плану да освоји; друго, да карактер устанка не изврши утицај на народне масе у једном дијелу монархије. Црна Гора, захваљујући овим чињеницама, издржала је у првој половини 1853. године први Омер-пашин напад, у коме је имала великих губитака, али је све завршено на предратном стању. Султан Абдул-Мејид попустио је на препоруку Енглеске и Француске, јер се у читаву ствар укључила и Русија.⁴⁹ Мир је потписан 3. марта у Подгорици.

Пошто су у прољеће 1852. године одбили да предају оружје Турцима, ови их пред крај исте године позову на покорност, али Дробњаци и то одбију. Тада се Турци обрате херцеговачком митрополиту Јосифу за интервенцију. Овај упути 6. децембра 1852. године писмо Дробњацима, у коме их позове да се покоре Турцима. Ови и то одбију. Зато Смаил-паша и Реиз-паша са великом војском и неколико топова крену 16. децембра 1852. године из Гацка и уђу у Пиву без борбе, па пошто узму 50 Пивљана за таоце, продуже за Дробњак. Милован Мимов Караџић затвори се у пећину Самоград са 16 другова и покуша задржати турску војску. Турци га убрзо (23. децембра) принуде на предају.⁵⁰ Они су давали отпор

⁴⁶ Е. Н. Коваљевски, „Омер-пашин поход на Црну Гору“, *Зайиси*, св. 2, 1935, 83–85 (видјети: АС, фонд Foreign Office, серија 195, S/GB–94, 1–650, микрофилмови, извјештаји о ситуацији у Црној Гори 1853. године).

* Већ је 1853. Наполеон III савјетовао Аустрију да заузме Босну и Херцеговину (Милорад Екмечић, „Улога католичке политичке идеологије у источном питању 1844–1878“, *Међународно признање Црне Горе*, Подгорица 1999, 61). Према Ст. Станојевићу, Аустријска је влада ове мјере предузела да би спријечила интервенцију Русије (*Историја српскога народа*, Београд 1926, 362).

⁴⁷ Др Новица Ракочевић, *Црна Гора и Аустро-Угарска 1903–1914*, Титоград 1983, 14.

⁴⁸ Видјети: А. Ц. П. Тејлор, *Хабсбуршка монархија 1809–1918*, Загреб 1990; као и: Јосеф Колејка, Рихард Пражак, „Хабсбуршка монархија у годинама 1848–1860/61“, *Југословенски историјски часопис*, 3–4, Београд 1972.

⁴⁹ Ђорђе Поповић, „Историја Црне Горе“, *Повјесница црногорска*, Подгорица 1997, 520; Владимир Ђоровић, *Босна и Херцеговина*, Београд 1925, 77.

⁵⁰ Андрија Лубурић, *Дробњаци – њеме у Херцеговини*, Београд 1999, 41.

Турцима, који су их тако опсађене гађали топовима. Најзад су због немања хране били приморани на предају.⁵¹ Према Лубурићу, Милован Мимов предао се на вјеру, али Турци не одрже ријеч, него га са седам Караџића одведу у таоце.⁵² Те је године у борби са Турцима погинуо и Перо Караџић, син Томе Новакова, који се убрајао међу најбоље дробњачке јунаке свога времена. Он је био десна рука војводи Шују.⁵³ Кад су Турци покорили побуњене Дробњаке крајем 1852, повели су и кнеза Драшка Ковијанића као таоца у Никшић, и тамо га уморили на мукама.⁵⁴ Као заточеник у Никшићу, 1853. године удављен је и кнез Драшко Шћепановић, а на исти је начин уморен и талац Пиљо Кекић, обојица из Горње Бијеле.⁵⁵ У Туријској пећини са Караџићима се затварао 1852. године и Радуле Пекић из Превиша, и поведен је у таоце у Никшић.⁵⁶ Године 1852, када изађе Дед-ага Ченгић, син Смаил-агин, у Дробњак, да купи оружје и таоце, Јован Ружић Кујунџић побјегне у Морачу код војводе Мине Радовића и Шунда Бајагића, али га доцније Турци ухвате и поведу Дед-аги. Јован се спаси бјекством из чардака, гдје је био затворен. Од тада Јован је стално водио борбу са Турцима.⁵⁷ Међу таоцима је био и Јоксим Томић.

Према Николи Н. Томићу, браниоце пећине Самограда и још 15 Дробњака Турци одведу у затвор, у Мостар, гдје су многи, због тешких услова, помрли. Дробњаци пошаљу своје делегате: попа Милована Томића и кнеза Филипа Жугића, у Сарајево код везира, да га моле да преживјелих 17 Дробњака пусти из мостарске тамнице, па су ови и пуштени. Изасланици су кренули као представници „зенђили“ (богатог) Дробњака у богатим одијелима, са најбољим коњима, са слугама који су понијели богате дарове везиру.⁵⁸

У свом писму од 6. фебруара 1853. Вук Поповић издваја вијест Вуку Караџићу: „Овог пута биле су пећине збјег ришћанлуку; сва се кућа Караџића била збила у једној пећини, и Турци им нијесу могли ништа учинити, а може бит и да су, само да су шћели. – Него извади их Аџалија Веризовић из Никшића на Божју вјеру, и ту их је мало измучио, али самро није ниједан. Дакле је Шују жив! Зна се он с Турцима варакати!“⁵⁹ Приликом опсаде Турци су поручили

⁵¹ Никола Н. Томић, Племя Дробњак (рукопис), Калифорнија, Темекула 1980, 111. (Када је Омер-паша пошао на Херцеговину, дочека га војска под командом војводе Илије Ђукановића и војводе Новице Церковића, те убише преко 1.000 људи, отеше четири топа и неколико барјака. Топ који је књаз поклатио војводи Илији налазио се у београдском војном музеју, као дар његовог унука пуковника Блажа Ђукановића, – *Алманах-шемајизам Зетске дановине*, год. I, Цетиње 1931.)

⁵² Андрија Лубурић, *наведено дјело*, 163.

⁵³ *Истио*, 164.

⁵⁴ *Истио*, 58.

⁵⁵ *Истио*, 107.

⁵⁶ *Истио*, 210.

⁵⁷ АИИЦГ, ф. бр. 9. (Јован Ружић Кујунџић рођен је 25. јуна 1830. године у Превишу. Син свештеника, учио је тадашњу богословију. Имао је једног старијег брата, који је учествовао у рату са Мађарима 1848. године, када је Србија ратовала за вријеме кнеза Александра Карађорђевића. У рату је био познат под именом Стево Црногорац. Кнез Александар лично га је позвао к себи, понудио му је службу и земљу, али овај нешто касније погине. Јован Ружић је у децембру 1852. године са неколико других ускока дошао из Мораче и код Пивског манастира напао и исјекао десетак Турака [Др Обрен Благојевић, *Лива*, Београд 1971, 176].)

⁵⁸ Светозар Томић, *Постанак и организација племена Дробњак* (рукопис). (Према њему, изасланици су кренули у Травник, а не у Сарајево.)

⁵⁹ *Вукова њрејиска*, књ. VII, Београд 1913, 155. (Описујући славље на Цетињу, на Госпођиндан 1852, Поповић пише Вуку Караџићу 1. XI 1852: „На Госпођин дан велики је народ на Цетињу био,

Миловану Мимову да, уколико се не преда, цио ће Дробњак изгорјети и оплијенити. Таоце су одмах повезали и спровели за Никшић. На Мокроме турски паша ударио је ногом Милована у трбух.⁶⁰ Осим наведених, међу таоцима били су и Радосав Шћепановић, Гаврило Ненезић, Вукашин Гордијанић, Јуса Жижић и други.⁶¹

У исто вријеме ударила је друга турска војска на Језера и Шаранце и притиснула те крајеве. Шаранци су покушали дати отпор, али су били убрзо савладани. Турци им посијеку десетак глава.⁶² Амзага Мушовић, Дед-ага Ченгић и Ибраим-бег Селмановић са војском су „зором“, 24. децембра, прешли на два мјеста ријеку Тару – горњу војску према Пренћанима на мосту дочекали су Марко Кнежевић, Бошко Шубарић Бојовић и Смајо Криваћевић са 50 људи. Остали су побјегли са стоком у Горњу Морачу. Битка је трајала цио дан. Своје су куће сами запалили још 22. децембра, осим Марка Кнежевића. Око поднева, повукли су се на Пода, гдје је погинуо тог 24. децембра 1852. године Бошко Шубарин Бојовић. Остали су се повукли у пећину под Брајковачом, гдје се затворило њих 12 људи. Турци, међутим, двадесет петог рано ујутро привуку сијено и димом их нагјерају на предају и дио одмах посијеку. Турци затим попале све преостале куће, сем чардака Марка Кнежевића, кнеза шаранског. Тада један дио Турака оде на Језера, а други на Ђедово поље, гдје су били улогорени недељу дана. Са дијелом војске на Ђедово поље изашао је Ибраим-бег Селмановић. У војсци су били Туро Зорић са још двојицом Зорића. Приликом повратка из планине, гдје су склонили стоку према Шаранцима, и боја на Подима, Раде Криваћевић, Ристан Шарац, Ђорђије Џаковић, Ђор Симо Џаковић, Вуле Шепић и Асан Титовић убију Тура и још двојицу Зорића.⁶³ Према Вулу Кнежевићу, у пећину се склонило 11 Шаранаца, а у опсади их је држала војска Мујаге Мушовића, која их је загушила димом од запаљене сламе и дала им по ондашњем оби-

особито из Мораче и из Дробњака. Ови су гости свецу и Перу највише прилога донијели [...]. На Цетињу био је и ваш један рођак из Дромјака Шујо Караџић, човјек од доба али још снажан и поуздан јунак. Казали су ми да вазда оружје носи, и кад лежи под главу га држи. При поласку даровао му је књаз 4 цекина. Били су ту скоро неки Ришњани у Дромјаке по стоку, и од њих чујући Шујо за вас да сте долазили овамо и на Цетиње, жалио је те вас није видио и по истијема послао ми је овај листић, кумећи ме Богом да вам га пошаљем. И Дромјак се вас одметнуо од Турака, књаз је послао тамо Новицу Церовића и свог брата Мирка, и за њима 12 товара праха.“ – Вук Поповић, *Писма Вуку Караџићу*, Подгорица 1999, 140.)

⁶⁰ АС, ЗАЛ, к. 13/292.

⁶¹ Исто, к. 14/43.

⁶² Андрија Лубурић, *Дробњаки – њеме у Херцеговини*, 41. (Овом рату претходило је убиство заповједника Тоска Ђулек-бега на путу у Никшић, када су га предусрели Црногорци и ускоци и убили га са још 15 другова – Владимир Ђоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устаници од 1852–1862. године*, Београд 1923, 13; Ђулек-бега са двадесет војника убила је црногорска засједа састављена искључиво од Катунана, којима је командовао катунски харамбаша поп Лука Јововић – Бранко Павићевић, *Данило I Пећировић Њеиш – књаз црногорски и дрски 1851–1860*, Београд 1990, 87; *Босанска вила*, бр. 4, 1906, износи другачије чињенице: према народном предању, Дед-аги није било у интересу, ни по вољи да се један Арнаут, до тада у овим крајевима непознат, прослави и њега баци у засјенак. Стога, кад је Ђулек кренуо из Мостара, Дед-ага посла писма главарима гатачким и својим пријатељима, Николици кнезу, Говедарици с Михољача и Пеју Тодоровићу из Добреља, да убију Ђулека. Ови то изведу уз помоћ сердара Шћепана и попа Луке. Значи, убио га је Дед-ага захваљујући савезу и побратимству преко границе.)

⁶³ АС, ЗАЛ, к. 14/323 (у пећини под Брајковачом били су: Смајо Криваћевић, Мина Поповић, Перута Симовић, Крсто и Милован Титовић, Илија Шепић, Бећир Титовић, Остоја Пашић; одмах су посјекли Смаја Криваћевића, Перуту Симовића, Крста и Милована Титовића, Илију Шепића и Остоју Пашића).

чају „божју вјеру“, затим их похватила, од њих је деветорицу посјекла, а двојицу одвела у таоце.⁶⁴ Пажњу Турака на Шаранце привукла су њихова дрска поступања. Наиме, око 1850. године село Бистрица поред Добриловине, својина Турака Мушовића и Кајовића из Колашинских Поља, који су сваке године купили наполицу и данак од Бистричана, одлучи, на наговор Шаранаца, да се уједини са њима и да не дадне данак. Шаранци, затим по договору, пођу у Бистрицу, затекну у њој турске харачлије, од којих неке побију, а неке похватају. Одметну Бистричане од Турака и собом одведу заробљене Турке, посијеку њихове главе, натакну их на храстово коље између Бистрице и Добриловине као размеђу између њих и Турака.

Нешто касније осам турских харачлија дође у Ђедово поље у Шаранце да покупе данак. Шаранци се договоре: похватају харачлије, харач одузму и понесу га као књажеву дацију на Цетиње. Том приликом турске су харачлије замијенили за своје таоце. У то вријеме Шаранци држе чврсту везу са Дробњацима, Морачом, Ровцима и Васојевићима, чинећи ударце са њима на околне Турке у Стричини, Пољима, Штитарици, Колашину, а најчешће у Пљеваљском пашалуку.⁶⁵

По наредби Омер-паше, Турци су своју војску из Колашина и Бијелог Поља концентрисали у Вранешу, а задатак јој је био да дјелимично напада Шаранце, Морачу, Језера и Дробњак.⁶⁶

Те зиме (1852–1853) логоровало је у Дробњаку неколико хиљада Турака. Они су се хранили на рачун народа. Ударали су на Тушину и Малинско, гдје су одсјекли неколико глава и попалили нешто кућа. О Ђурђеву дне турска се војска уклони из Дробњака, пошто оставе мање посаде у неколико села. У исто вријеме пуне из хапса преостале таоце. Било их је заточено свега седамдесет двоје, а вратило се мање од половине. Остали су побијени и помрли.

Према неким сазнањима, која је забиљежио А. Лубурић, Турци су се распоредили 25. децембра 1852. године у свакој кући од двоје до десет људи. Народ их је хранио, а они нијесу никог хапсили, па чак ни оне који су се предали из пећине. Штаб је војске био у Комарници. На саме Цвијети 1853. они су похватили главне људе, међу њима и Караџиће, и повели их у Комарницу, одатле спровели у Никшић па у Мостар. На Цвијети су им покупили оружје и напустили њихове куће у Дробњаку.⁶⁷

Према другим свједочанствима, која је такође забиљежио Лубурић, у таоце је 1852. године поведено 70 Дробњака који су ишли за џебану у Жупски манастир, а које су предводили Милован Караџић, Милија Срдановић, Јаков Китаљ, Павле Мијовић, Ковијанић и други. Из Никшића је свега њих 12 поведено за Мостар, међу њима сви горенаведени. Омер-паша их је све ослободио на Ђурђевдан, при том је позвао к себи Милована Караџића, обдарио га поклоница, рекавши му да је и он сам хришћанин.⁶⁸

У јануару 1853. године Мурат Ђатовић логоровоао је на Слатини, а Бећко Аџиманић у Милошевићима. Послије договора њих двојица ударе на Малин-

⁶⁴ АИИЦГ, Вуле Кнежевић, Поријекло Шаранског племена у Црној Гори (рукопис).

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ Вуле Кнежевић, *Племя Шаранци*, Београд 1961, 68.

⁶⁷ АС, ЗАЛ, к. 14/43.

⁶⁸ Исто, к. 14/44.

ско. Све заплијене и попале, и посјеку Ђорђија Дамјановића. Народ побјегне у Морачу.⁶⁹

У сваком случају, за покретање овог устанка у Дробњаку у великој мјери биле су изграђене и политичке претпоставке. Овдје је била присутна борбена традиција, а слободарски дух стално је подстицан из Црне Горе. Из сталних борби израстао је слој племенских главара, који су у сталном контакту са младим и амбициозним кнезом Данилом, код кога наилазе на разумијевање и подршку. Пошто је кнез имао у плану припајање Дробњака Црној Гори, природно је да је подстицао устанак. Он је полагао историјско право на Дробњак, а у самом је Дробњаку сазрела свијест о потреби ослобођења и уједињења са Црном Гором.

Стога су већ у припремама Омер-пашиног похода на Црну Гору појачане посаде у источној Херцеговини, а у Дробњаку и Пиви било је стационарно око 500 војника, који су издржавани на рачун мјесног становништва. То је изазвало устаничке акције у Дробњаку већ у јесен 1852. године, па је зато војни заповједник Херцеговине Исмаил-паша и раније кренуо на Дробњак, 10. децембра, да би их умирио и сконцентрисао снаге за удар на Црну Гору. Овај његов поход праћен је низом злодјела турске војске. При одласку повео је са собом један број сеоских старјешина, а затим је наредио да му се још неки пошаљу у Никшић.⁷⁰ На тај начин Дробњак је привремено умирен. Овај је рат имао карактер борбе за ослобођење Срба од турских господара и водио се за личну част, за двије независне српске државе, за вјеру и отачаство.⁷¹

О озбиљности ситуације у којој се нашла Црна Гора најбоље говори писмо књаза Данила Сењавину у Петроград – о нападима пограничних Турака, који по свом обичају сијеку, пале, робе и друга зла звјерски чине. Осман-паша је, према овом писму, дигао шездесет хиљада војника, које предводи силни Омер-паша, ударио је са четири стране на Црну Гору и „ево данас четврти дан како непрестани крвави бој траје“. Књаз у писму тражи да Русија пошаље једног чиновника да се увјери ко нарушава мир.⁷²

У Дробњаку ситуација је тих дана више него драматична. Вук Поповић пише Вуку Караџићу из Котора (у трећу недјељу поста) 22. марта 1853. године, између осталог, и сљедеће: „Дедага, Смаил-агин син, с аскером царским од очичи Божића још је у Дромјаке. Војску је растурио у пут по кућама и нико жив да је унио зелена батњака. Узео им је преко зоо леденица, и покупио остало оружје. Поватао главаре и пошље их у Нишиће, те тамо неке посијецци, а неке умори тешком тамницом. Водио их је босе и гологлаве и кад би кои запро у путу, стали би му ногама на плећи па би га посјекли. Примами их без оружја и посјече најприје 96, међу којима самијех је седам Церовића посјекао, и то све да освети оца! Узео им је готово све што су имали мала и смакао је свијех, што су му за прешу били, а остала је сама фукара! Ваши рођаци сад су у Морачи без ни-

⁶⁹ Исто, к. 14/43.

⁷⁰ Томислав Краљачић, „Пива и Дробњак у устанку у Херцеговини 1852–1862“, *Дурмиторски зборник*, I, Зборник радова са научног скупа „На извору Вукова језика“, Титоград 1991, 288. (Он наводи податак да је из Дробњака узето 27 талаца, од којих се након три године вратио само мали број, док су остали или подлегли мучењу, или помрли у затвору.)

⁷¹ АИИЦГ, ф. бр. 7.

⁷² АДМЦ, Књаз Данило, 1853. година, ф. I, 10 (писмо је књаз послао 2/14. јануара 1853). (О одлучности Дробњака да стану уз бок Црне Горе у јануару 1853. године и одлучније се боре против турских поробљивача пишу и страни извјештачи: *Laibacher Zeitung*, 26. III 1853, 109. – Др Петко Луковић, „Словенци и црногорско-турски рат 1852–1853. год.“, *ИЗ*, 3, 1979, 58.)

кад ништа. Видак Грубач, ускок, ономадне ми је казао у Рисну, за све ове јаде дромјачке. Каза ми и за старца Шуја, да о злу мисли и с просјачином по Морачи живи. Видак је с њима заједно из Дромјака у Морачу пребјегао и дошао је у Рисан да што шта купи и тамо понесе. Сипајући у своју мјешину мало ракије, приспем и ја у исту око три оке за старца Шуја, да се напије у здравље наше, и препоручим истоме Видаку да му преда вјерно у руке и ракију и ваше писмо, и кад се овамо врати да ми донесе од Шуја абер кои, и одговор на оно писмо ваше.“⁷³

У рату 1852–1853. године борио се са Турцима у Жупи и Бјелопавлићима дио Дробњака предвођен Новицом Церовићем. У јануару 1853. Турци су са снагама од око 25.000 људи прешли у концентричан напад. Супротставило им се цијелокупно мушко становништво Црне Горе способно за ношење оружја, а то је било око 9.000 људи.⁷⁴ Подијељена на пет одреда, та војска напала је Црну Гору са пет страна. Главне дјелове војске предводили су од Херцеговине Омер-паша Латас и од Скадра Осман-паша Скопљак. Уз то Турци су организовали агитацију код главара и народа, и то путем разашивања писама Омер-паше.⁷⁵

На другој страни, Бјелопавлићи, Пјешивци, Жупљани и Морачани били су под командом Пера Томова и сердара Мила Мартиновића, а Пипери, Кучи, Ровчани и један дио Братоножића – под командом војводе Мирка, књажевог брата, „сабље Црне Горе“, како су га звали савременици. Црмничани су били под командом књажевог стрица Ђорђија. Књаз је са Катунјанима имао задатак да онемогући турско надирање од Грахова. У позадини непријатеља нападале су бројне чете Васојевића, Пивљана и Дробњака. Хоти у Албанији разбили су 1.500 султанових војника на путу у Црну Гору. Паштровићи су скидали олово са рибарских мрежа и слали га Црногорцима да га преливају у пушчана зрна за борбу против Турака.⁷⁶

⁷³ Вукова *йрейиска*, књ. VII, 162–167; Вук Поповић, *Писма Вуку Караџићу*, 170. (Године 1853. Вук Караџић, иако борави у Бечу, све своје мисли усредсређује на Црну Гору, и у писмима савјетује и бодри своје земљаке.)

⁷⁴ *Мала енциклопедија Просвјете*, књ. 3, Београд 1986, 894. – Подаци су о броју војника различити. Видјели смо да књаз Данило у писму помиње 60.000 војника. Истраживач ових догађаја Владан Ђорђевић говори о 68.000 војника, којом командује Омер-паша. Овај је број војника вјероватно преувеличан, јер је Омер-паша већ крајем фебруара 1853. обуставио операције и убрзо повукао војску. Тешко да би то успио са толиком војском, али недоумица ипак остаје. Према писању француског листа *Moniteur*, све је стављено у покрет против невјерника. Војска је лађама пристизала из Турске (Андрија Лаиновић, „Број Омер-пашине војске приликом напада на Црну Гору 1852/53. године“, *ИЗ*, књ. XI, 1955, 346). Детаљније податке о броју војске дају: В. Ђоровић у: *Лука Вукаловић и херцеговачки усјаници од 1852–1862. године*, 16–17; Ђорђе Поповић у *Историји Црне Горе* (70.000 војника); француски амбасадор у Цариграду Лавалет – 20.000; француски конзул у Београду – 15.000; бечки лист *Лојд* – 44.000. Видјети и: Душан Вуксан, „Браниоци манастира Острога 1852/53. године“, *Зайиси*, књ. XIV, 1935, 129–130; Ђенерал Влад. Ј. Белић у књизи *Рајнови српској народа у XIX и XX веку (1788–1918)* помиње 22.000–24.000 људи, којима се у почетку супротставило 2.000–4.000 Црногораца.

⁷⁵ Вук Врчевић, „Огранци за историју Црне Горе“, *Црногорац*, бр. 17, Цетиње, 15. мај 1871. (У броју 16, од 8. маја 1871, Вук Врчевић пише да су многи погранични Црногорци, сердари и војводе са заклетвом увјеравали да је било турске војске на четири стране: регулаша и народне, босанске, херцеговачке војске и арнаутлука од шездесет до седамдесет хиљада. У овом се тексту даље каже да су се Пипери и Мартиновићи повукли у кршевите планине, а све старце, жене и дјецу посакривали кроз горске пећине и све „четвороножно“ спремили у унутрашњост Црне Горе, пут Мораче и Дробњака.)

⁷⁶ АИИЦГ, ф. 228, Јегор Коваљевски, Црна Гора и словенске земље, књ. IV, 136 (превод у рукопису); Ђоко Пејовић, Спољна политика књаза Данила, 1–9. (У недостатку олова преливена су и слова Његошеве штампарије у јануару 1853. године.)

Одреди турске војске који су нападали од Херцеговине, једним одјељењем оперисали су у правцу Грахова, а са друга два у правцу Никшићке жупе и Стубице. Од бранилаца су дочекани код Жупског манастира, на Бршну и Стубици (Планиници). Војводу Мирка и Новицу Церовића бјеше послао књаз Данило са дијелом Брђана, да чекају ону турску војску од Херцеговине у Никшићкој жупи. Ове турске трупе под Исмаил Реиз-пашом надирале су од Дробњака и Никшића. Они је дочекаше и побише се са њом на Божић у Главицама изнад Жупе, посијеку јој 12 глава, па се затворе у манастир Жупски, одакле су под окриљем ноћи побјегли уступајући испред турске војске до манастира Острошког.⁷⁷ Иако су им на почетку борбе задали јачи ударац, Црногорци, Брђани и Херцеговци, због своје малобројности, нијесу успјели да спријече продор турске војске. Послије тродневне борбе на поменутиим пограничним мјестима, дошло је до напада турске војске на Острог.

Војвода Мирко са групом одабраних бораца из Жупског манастира прелази у Острог 30. децембра 1852. године (по старом календару), односно 11. јануара 1853. године. Одбрана овог манастира дата је са пожртвовањем какво се ријетко срета у историји ратова. На свим бојиштима у овом рату се показује велика сложеност племена, а она је нарочита када је у питању одбрана светиње, позната у историји, а нарочито традицији, као „девет крвавих дана“. Према Јустину Поповићу, свега тридесет Црногораца, са великим војводом Мирком Петровићем на челу, бранили су храбро манастир, да би најзад, с помоћу светог Василија, одбили Турке. Одслуживши благодарење Богу, пресветој Богородици и светом Василију у цркви Светог наведења, Црногорци узеше са собом Светитеља, понијеше га на Цетиње и положише у цркву Рождества пресвете Богородице, покрај моштију светог Петра Цетињског. Мошти су остале на Цетињу до прољећа, односно до Ђурђевдана 1853. године, када су опет враћене у Острог. Манастир Острог би опљачкан и попаљен од Турака, а многе драгоцености острошке, као и документа из доба Светитељевог, нестадоше.⁷⁸

О овом догађају писано је доста. Али што се тиче броја и имена учесника острошког затвора, писано је са таквом противрјечношћу да је сличан примјер тешко наћи.⁷⁹ Према мојим сазнањима, у одбрани манастира Острога учество-

⁷⁷ Исто, ф. 84, Мемоари сердара Рада Турова Пламенца (рукопис). (Према Пламенцу, турска је војска заузела и посјела Дробњак са четири паше, испред којих је народ избјегао у Морачу и у збјеговима у планине да се спасе од турског ропства. Ова је турска војска, према њему, била одређена да освоји Ровца и Морачу, али се ове четири паше не смједну одважити, већ остадоше у Дробњаку.) У Никшићкој жупи био је одред војводе Мирка Петровића (око 600 људи) и устаници сердара Шога Николића. Жупски манастир бранило је око 300 људи (Вељко Шакотић, *Никшић [Оноћошћ]* у *ојћорима и бордама 1597–1877*, Никшић 1983, 173). Омер-паша је већ држао побједу у руци и издао је проглас народу у јануару 1853. године да се потчини, уз обећања разних повластица (*Зайиси*, књ. XV, св. 1, 1936, 40). О овим је догађајима и пјесма „Смрт пивљански и дробњачки главара“ – АСАНУ, Етнографска збирка, 62–64.

⁷⁸ Др Јустин Поповић, *Живои светиој Василија Чудоиворца*, Београд 1990, 17.

⁷⁹ *Српске народне ѿјесме*, књ. V, сак. Вук Караџић, Беч 1865; С. Гопчевић, *Montenegro und Montenegriner*, Leipzig 1877; А. Пајевић, *Из Црне Горе и Приморја*, Нови Сад 1891; Н. Дучић, *Књижевни радови*, књ. II, Биоград 1892; О. Coljuelle, *Histoire du Montenegro et de la Bosnie*; Ст. Станојевић, *Историја српскога народа*, Београд 1926; Лазар Перовић у: *Зора* (Мостар), 1898, 276; Душан Д. Вуксан у: *Зайиси*, књ. XIV, 1935, 129–140 (спискови се налазе у фасцикли 133, АИИЦГ); Гавро Вуковић, *Херцеговачки и Васојевићки устјанак 1875–1876*, Сарајево 1925, 4; Живко Драговић у: *Књижевни лисћ*, јануар–фебруар 1901, 29; Максим Шобајић у: *Млади Црногорац*, Београд 1873, 14; Ф. Радичевић у: *Просвјета*, 1889, 325; Филип Радичевић у: *Просвјета*, 1893, 436; Л. Томановић у: *Нова Зета*, год. I, Цетиње; *Босанска вила*, 15. јун 1898; Божо Ђ. Михаиловић, „Поводом стогодишњице острошког затвора (1852/3–1952/3)“, *Из*.

вала су четири човјека из Дробњака: Живко Крстајић, перјаник из Дробњака, Драга Никитовић, перјаник из Дробњака, војвода Новица Церовић и Јоко Полексић.⁸⁰ Према народном пјеснику, војвода Мирко, пошто је један дио бораца додијелио Новици Церовићу, узео је „све друштво остало“, међу које и „остале манастирске ђаке“. О овом догађају конзулу Гагићу у Дубровнику пише ађутант књаза Данила 18. јануара 1853. године. Сам је књаз 16. јануара „су неколико војске потекао“ у Брда, гдје је продрло највише војске коју предводи Омер-паша. Према њему, са свих страна има 60.000 војника који су снабђевени „цебеаном, храном и са много топова. Туку топовима, жежу митраљама и напријед идући што гођ нађу пред собом робе, сијеку, кољу и куће огњем пале“. Стигао је жалосни глас да је изгорио и други манастир Острошки, док су калуђери одбјегли из манастира и затворили се у ћелију код светог Василије и ту се бране.⁸¹ О рату са Турцима Гагића извјештава и књаз Данило почетком фебруара: „Војска се са Турцима храбро бори на три стране и не да напријед. Турци су освојили Бјелопавлиће, Брда и Пипере.“ Непријатељ све живо роби: дјецу и старе коље, жене и дјевојке „беззаконо скверне“, огњем пали све манастире и цркве, као и куће и „многим кидају носове уједно с брцима па и онако грдне живе пуштају“. Црногораца је погинуло око 20, Турака преко 600, и заплијењено је много оружја и барјака.⁸² Браниоцима манастира 8. јануара пристигла је помоћ под вођством Пера Томова Петровића и сердара Мила Мартиновића. У помоћ су им прискочили и многи Ускоци, Шаранци и Језерци, на чијем је челу био Јоксим Кнежевић, а последице тог догађаја његово га је племе признало за вођу.⁸³ У том моменту Дервиш-паша надирао је с Грахова, Исмаил-паша – код Острога, Омер-паша – у Бјелопавлићима, Осман-паша – у Мартинићима и Селим-бег – у Црмници. Овом боју претходила је битка код Стубице.⁸⁴ Значајно је да овај рат доприноси да крвна освета буде готово уништена, што се види из извјештаја Коваљевског 1852. и прогласа самог Омер-паше Латаса 1853. године.⁸⁵

⁸⁰ У одбрани се нарочито истакао Живко Крстајић, који је голим рукама избацивао ђулад да не експлодирају у манастиру. Према легенди, Живко Крстајић је убио нечастивог у Црном језеру са једним метком. Неман је плазила језик Богу, гађао ју је свети Илија муњама и громовима. Није успио да је убије. При повратку са језера Крстајића је срео старац сиједе браде и упитао га да ли је он убио неман. Живко одговори да је пуцао, а да не зна је ли је убио. Старац се представи да је свети Илија и даде му три фишека да их употребе кад буде најтеже. Првим је убио крдо дивљачи да исхрани своје земљаке приликом неке гладне године, а други и трећи употребио је у одбрани манастира Острога 1852–1853, и убијао је са једним на десетине Турака. Према *Зайисима*, књ. XIV, 133, у одбрани манастира погинуло је око 150 Турака и десетак Црногораца.

Војвода Мирко, бојећи се да Турци не продру у манастир, ријечи да се преда, али га одговори Новица Церовић, који му саопшти да се жив неће предавати Турцима, а ако до тога дође, он ће посљедњи фишек оставити да сам себе убије (Милутин Т. Томић, „Биографије главнијех саученика у погипији Смаил-аге Ченгића“, 146).

⁸¹ АДМЦ, Књаз Данило, 1853, ф. 1, 24 (ађутант књаза Данила био је Бјеладиновић). О овом се догађају говори и у документу: АС, *Varia*, V–122.

⁸² АДМЦ, Књаз Данило, 1853, 66. (У ратовима против Омер-паше у 1853. години, пише В. Врчевић, Црногорци су донијели на Цетиње 76 турских глава и много оружја. Они који нијесу могли носити читаве главе посјекли су само носеве и брке па их на штапић низали.)

⁸³ *Глас Црнојорца*, бр. 35, 2. септембра 1886; Лазар Ј. Чобељић (ур.), *Сјоменица војводе Јоксима Кнежевића*, Цетиње 1910, 5.

⁸⁴ Влад. Ј. Белић, *Райови српској народа у XIX и XX веку (1788–1918)*, Београд 1937, 62. Видјети и Мирко Мијушковић, „Из Омер-пашине војне на Црну Гору 1852–1853“, *Райник*, Београд, септембар 1933.

⁸⁵ Радош Љушић, „Интеграција црногорских племена“, *ЛИЧ*, бр. 1–2, 1999, 44.

Ипак су у двомјесечном црногорско-турском рату 1852–1853. године дошле до изражаја многе слабости у организацији црногорске војске. Политички противници књаза Данила били су дијелом носиоци дефетизма, испољеног у овом рату.⁸⁶ Наиме, књаз Данило изражавао је огорчење због пасивног држања Србије према црногорско-турском рату. То га је подстакло да ступи у дослук са кнежевима Милошем и Михаилом Обреновићем у Бечу, подржавајући их да се врате на престо Србије. У Београду су пак радили на свргавању књаза Данила и довођењу на црногорски престо сердара Стевана Перовића Џуце, сестрића Петра II, који се школовао у Београду и у кога је кнез Александар имао више повјерења.⁸⁷ Појаве недисциплине, малодушности и неорганизованости у овом рату довеле су до реорганизације народне војске.

У самом Дробњаку, као што смо видјели, Турци су поубијали и затворили велики број главара и устаничких првака, а почетком марта прогласили су амнестију. Поред великих жртава које је донијела, 1853. година била је једна од оних честих неродних, или, како се у народу каже, „гладних година“. Нарочито је тешко стање било у Ускоцима, којима је пријетило уништење од глади, о чему Новица Церовић из Мораче извјештава председника Сената Ђорђија Петровића: „[...] Ови несретњи Ускоци који су по граници нашој, дошла је мука некијем да липсају од глади, па су кријући некијема Дробњацима предали своје коње и паре, не би ли им добавили по страну* жита, па су то Турци опазили те им узели и коње и жито. Сада они долазе и мене се плачу, а ја им помоћи не могу ништа. Они би отимали у тих да смију, а богоми им је дошло некијем чисто да полипшу, но молим покорно, ако није књаз дошао, да прикаже господину полковнику (Ковалевском) и да ми нешто одговорите што ћу да чиним.“⁸⁸

О тешкој ситуацији у Шаранцима пишу 5. фебруара 1853. године поп Видо и Малиша и сви Шаранци Ускоцима и Морачанима: „Поздрав от мене попа Вида и Малише и Зука и Савића и свије осталие Шарана нашој браћи Ускоцима и Морачанима право господину Димитриу Ибру сердару и Бегану сердару и Секулу и Мушу Церовићу и свиема Ускоцима и Морачанима. За бога и за божи атар и за часни крст оправите нам индате оће нам се робле поробити но нам индат и чебану како нећете гријех на вашу душу.“⁸⁹

Отпор Шаранаца Турци су брзо савладали. У једном турском документу са преводом, мудар Пљеваљског среза Емин пише Јахја-бегу, потпуковнику пе-

⁸⁶ *Историја српског народа*, књ. 5, том 1, ур. Владимир Стојанчевић, Београд 1981, 429.

⁸⁷ Др Новак Ражнатовић, „Политички односи Црне Горе и Србије у XIX вијеку“, *ИЗ*, 3–4, 1984, 77. (У прољеће 1853. Омер-пашина се војска повукла са граница Црне Горе, а млади књаз изишао је из овога рата ојачан и код куће и у иностранству [Васа Чубриловић, *Одабрани историјски радови*, Београд 1983, 372] и књаз Данило је послје овог рата развио државни апарат, што изискује веће материјалне издатке. Регулише питање пореза и његово редовно убирање, па 1853. г. уводи нов порез: „данак“ [Др Мирчета Ђуровић, *Црногорске финансије 1860–1915*, Титоград 1960, 23].)

* страна – пола коњског товара.

⁸⁸ *Зайиси*, X, новембар 1931, 294 – Историјска грађа. (У фебруару 1853. године књаз Данило је Новицу Церовића и Ива Радоњића послао у Трешњево, одакле му они пишу о приликама у Херцеговини, као и то да због кише не могу извршити „они“ посао због кога их је књаз послао. – АДМЦ, Књаз Данило, 1853, ф. I, 95.)

⁸⁹ АДМЦ, Књаз Данило, 1853. ф. I, 82 (унеколико се разликује од оног објављеног у *Зайисима*, књ. VIII, 372). – Када се пронио глас да су Ровца и Морача признале турско господарство, Радован Бегов Реџић пролази кроз живи турски огањ, иде на Цетиње, и обара пронесени глас као неистинит (*Глас Црногорца*, бр. 11, 8. марта 1903). У рату се нарочито истакао и поп Јоксим Минић, унук Коће Никина, војводе ровачког (*Глас Црногорца*, бр. 30, 29. јул 1900).

тог пука пјешадијске царске румелијске војске, послане да упокори Црну Гору у фебруару 1853. године. Јавља да је тачно по наређењу потпуковникову поново састављен списак 500 редова стајаће војске из Колашинског среза, а сачинили су списак сергерде хаџи Хусејин-бег и капетан (име се не спомиње), те се сада доставља, а Мујага и Курт-ага даће усмена обавјештења о неким стварима, кад са тим пописом стигну.

Ова су двојица ухватили двојицу људи из села Шарана и повели их потпуковнику. Он је раније писао на српском језику становницима Шарана, да се покоре па, ако то учине, узмеће од седморице-осморице људи из тог мјеста писмену обавезу (сенет) у којој изјављују своју покорност турским властима, па ће ту изјаву послати пуковнику. Потврђује да још није примио потпуковничково писмо ни писмено наређење главног команданта, па је због тога веома узнемирен и забринут. Јавља, даље, да још није дошао из Ђурђевића неки Махмут-бег и да из околине Шарана није ништа однио у Колашин, те да се нада, да ће потпуковник лијепо примити Мујагу и Курт-агу. У *post scriptum*-у јавља да је послао у Гацко 20 коња и испоручује му поздраве од неких угледника. Јавља, да је џаци Хасану стигао пиринач из Скопља, па се може послати ако треба. На мудирову поруку Риза-мула је по капетану послао 1.631 оку пиринча.⁹⁰

Из фебруара је и писмо Новице Церовића и Ива Радоњића са Трешњева књазу Данилу. Јављају му да не могу ослободити (извадити) „оне жене“, фали им 200 друга, а могу скупити свега 50 Граховљана. У Трешњеву су већ десет дана.⁹¹ О стању на Грахову пишу књазу и четири дана касније, 26. фебруара.⁹²

Многе фамилије које су из пограничне Херцеговине, укључујући и Дробњаке, у тим ратним временима с Турцима, од турског насиља добјегле у Црну Гору, живјеле су о књажевом сопственом трошку. Књаз Данило пише Фонтону у Бечу 31. маја 1853. године, да има неколико дана како су се те фамилије повратиле својим кућама, премда су свима Турци куће изгорјели, и сва њихова „именија“ разрушили, тако да се доста од ових биједних фамилија налази у Жупи и Морачи, живећи такође о књажевом трошку. Књаз добија гласове да и оним фамилијама које су се повратиле на голе кућне опалјене зидове Турци непрестано свакакве нечовјечне пакости чине без икакве гриже савјести, прогоне их тако да ће из крајње нужде бити присиљени да се одупру сили турској, и сљедствено томе опет са голим животима и „роблем“ пребјећи у Црну Гору. Стога књаз сматра да је његова света дужност узети ове биједне фамилије под своју заштиту и примити их на свој трошак.⁹³

⁹⁰ Исто, 134.

⁹¹ Исто, 135.

⁹² Исто, 143. (Граховљани су у овом рату са војводом Јаковом Даковићем на челу били опсједнути у пећини четири дана, када су их Турци на вјеру привољели да се предају. Послије су војводу Јакова уморили [удавањен је] на путу за Мостар, у мјесту Долови. Његов син Анто био је утамничен у Мостару до маја 1853. Тада књаз Данило постави Анта за војводу. Стога је књаз Данило упутио на сектор према Грахову Новицу Церовића и војводу Ива Ракова Радоњића. Они су крајем фебруара напали једну турску колону на путу од Грахова ка Бањанима и нанијели јој губитке [Бранко Павићевић, *Данило I Петровић Њеиш – књаз црногорски и држски 1851–1860*, 140].)

⁹³ Исто, ф. II, 238. (Мучење становништва Херцеговине нарочито је у Бањанима и Дробњаку. Наговорени да се покоре од стране Дервиш-паше, усљед многих испразних нада и обећања, становници тих подручја били су оптерећени толиким наметима да нијесу више имали ништа: стоку, жито, све су им отели Турци, па је чак и одјећа на њиховим измршављеним тијелима била подерана. А како ништа нијесу посједовали, ништа нијесу могли ни дати, па су тако били изло-

Главари Невесиња, Пиве, Дробњака, Гацка, Бањана, Рудине и Никшића писмом од 4. јуна жале се књазу Данилу на турске зулуме. Пошто су од кметова и старјешина узели 3.000 коња, 3.000 волова, 10.000 брава, 3.000 товара жита, масла, сира и скорупа 600 товара, мед, кокошке и друго, дајући чисту и божју вјеру да ће све бити плаћено, поведоше их на превару пут Требиња. Уз пут су их третирали као пашчад, немило и варварски гонили и топузима тукли. Када их доведоше у Требиње, из града изађе мало и велико и нападоше их неко топузом, неко тојагом, неко каменом, а неко пушком, тако крвнички да ови је два живи остадоше. Одатле их одведоше у Мостар и смјестише у једну тамницу не дужу од 10 аршина, а мање широку, и ставише их један до другога, њих 75, а гдје један од другога не моглоше ни лећи ни сјести. Што од бола, тјескобе, врућине у тамници која је имала један прозор, кроз који се не би ниједно мало дијете могло провући, више од половине талаца је помрло. Остале пустише у њихова села, која нађоше опустошена, и уз то тамо затекоше Турке раздијелене: у Бањанима – 60, у Гацку – 100, Дробњацима и Пиви – 500. У име Дробњака то су писмо потписали Јаков Маловић као кнез и Милован Караџић, Милутин Башовић и Милутин Жутић као старјешине.⁹⁴

Због таквих околности књаз Данило 9. јуна тражи од свих капетана у својој држави да напишу колико које племе има војника и фишека. Погранична племена упозорава да се чувају од турске преваре и да нипошто не задијевају Турке и њихов „маал“ не дирају, јер ће сваки преступник својом главом „одговорити“.⁹⁵

О овим зулумима Турака вицепрезидент Сената пише Јегору Коваљевском 17. јуна наглашавајући да многи народни поглавари долазе на Цетиње к његовој свјетлости и да их књаз свагда ободрава и савјетује.⁹⁶

Стање је народа и даље тешко. О томе говори и чињеница из писма од 20. јула, да је доста Ускока отишло да четује по Херцеговини.⁹⁷ Српски народ у читавој Херцеговини полаже велику наду у књаза Данила. Поп Петар Чокорило из Мостара 25. јула 1853. године пише да је чуо да је књаз ријешио послати архимандрита острошког Никодима Раичевића у Русију, па моли да и он тамо са њим пође и представи жалосно стање биједног народа овога.⁹⁸

Неколико докумената говори о лабавости црногорске државне власти, која је успостављена у Дробњацима, и о томе да је књаз Данило био принуђен да тамо шаље своје људе. Из документа од 26. септембра 1853. године види се да је централна власт била приморана да врши стријељање у Дробњацима и Морачи због одметања. Капетан Перо Јоков Петровић извјештава о томе књаза Да-

жени ужасном злостављању, батинању, а Турци нијесу штедјели ни жене, ни дјецу. Њихово варварство ишло је дотле да су их бацали на земљу и држали им лица у пламену не би ли те несрећнике лишили вида. Сем тога, рушени су олтари, силоване дјевојке, срамоћене удате жене, паљене су куће. За све то добро је знао сераскер Омер-паша, који је ипак толерисао или, чак, подстицао таква недјела [Др Тимолеоне Вегови, *Подаци о Црној Гори*, 63].)

⁹⁴ *Зайиси*, књ. IX, 104–106. (АДМЦ, Књаз Данило, 1853, ф. II, 260 – види се да је писмо писано 5/17. јуна, а не 4. Иако је веома нечитко, из писма се види да их је у тамници у Мостару било 70. Раја жали и плаче. Пазара немају, трговати не смију. Објашњавају да су од почетка те године велику штету претрпјели.)

⁹⁵ АДМЦ, Књаз Данило, 1853, ф. II, 250.

⁹⁶ Исто, 259.

⁹⁷ Исто, 291.

⁹⁸ Исто, 292.

нила: „[...] јављамо вашој милости како сам по вашој заповиједи доша у Ускоке најприје и два сам мушкета, а неке сам дозвола на вјеру, а толико сам кућа њиовијех попалио а неке глобио и робле оћу пре’о Буковице изпратит, а неки су ми ускочили у Турску, е ма ћу их чекат оћен до Божића, тек да изпуним што сте ми заповиједали по попу Перу, а на лаж сам да неки ема вјеру за уфатити оне кои су утекли, а ставали смо се Турцима на Буковицу и уфатили мир само за Колашин да причекамо за 15 дана, пофатио се мудир да ће их утефтишит а пошто у здравлие твое свршим, идем у Морачу и пошто свршим и тун наредићу да се купи данак“⁹⁹

Ти посланици књаза Данила често су добијали одријешене руке, и редовно су као по правилу били окрутни, бездушни и зулумћарски су поступали са становништвом. Стога је неколико угледних и утицајних државних функционера из тих крајева запало у посебне политичке односе са књазом Данилом. Између њих и књаза владала је прећутна нетрпељивост, која је повремено добијала и отворену форму.¹⁰⁰

Тако је дробњачки војвода Новица Церовић, који је знатно допринио доласку Даниловом за књаза, био принуђен да неколико пута бјежи са Цетиња. Вук Поповић даје податке како се књаз Данило силецијски опходио према војводи Новици Церовићу.¹⁰¹

И доиста је црногорска државна власт наставила свој посао, па је „од љетос мушкетано 20 ваљанијех људи, особито у Морачи, Пивљана и Дромњака, сивијех орлова, и то све без разлога, без исповиједи и причешћа (како су за кога доказали књазу плаћени шпијуну). А колико је правијех кућа оробљено и оглобљено томе нема конта.“¹⁰²

Војвода и сердар Анто Даковић пише књазу Данилу 29. октобра 1853. године у вези са Ускоцима што гоне биједну херцеговачку рају, те им све узеше, да се неће никако отканити прије него што им буде заведен ред као у Морачи. Стога он моли књаза да му да „писмо“ (дозволу) да убије макар иједнога ако га ухвати, јер више се од њих „дурати не море ако не биде као у Морачу“. Он даље пише да се „одовуде ништа не чује, но кажу да је отишао Дедага Ченгић у Дробњак да стои“.¹⁰³

Шаин-ага, мудир дробњачки, пише Новици Церовићу 1. новембра 1853. године за хаџи Мустафине коње, који су украдени на Мокроме, да су их прона-

⁹⁹ Исто, 367.

¹⁰⁰ Др Томица Никчевић, *Политичке сторује у Црној Гори у процеси стварања државе у XIX вијеку (ојийор стварању државе)*, 207. (Септембра 1853. године књаз Данило је у пратњи војводе Мирка, Новице Церовића, Крца Петровића, сердара Шога Николића и других главара обишао Жупу, Луково, Дробњаке, Ускоке и Морачу. – Марко Вујачић, *Велики војвода Мирко Пејровић*, Београд 1969, 115.)

¹⁰¹ Вукова *Њрејиска*, књ. VII, 217. (У истој књизи на страници 112 пише: „17. октобра 1853. г. Новица Церовић, крвник Смаил-агин и ваљани човјек, видећи поганлук велики на Цетињу, предиже јадник у Морачу и тамо ће [...] из великог свог добра о јаду своме и туђему мислити и радити“. Новица је са Цетиња прешао у манастир Морачу са породицом и живио у манастирским конацима до ослобођења Дробњака од Турака 1858. године. Одатле је лакше одржавао везу са Дробњаком. Манастир Мораче тада је био важни огранак Цетињског манастира.)

¹⁰² Вук Поповић, *Писма Вуку Караџићу*, 205. (Писмо је од 22. новембра 1853. по старом календару.)

¹⁰³ АДМЦ, Књаз Данило, 1853, ф. III, 414. (Никола Н. Томић, цитирајући *Зайисе*, књ. IX, наводи да је писмо од Јакова Даковића – који је тада већ био мртав и да је од 18. октобра по старом календару – такође погрешно преписано.)

шли у Морачи и тражи да се коњи врате, да њихова сиротиња („вукара“) не пропада. У писму даље каже: „и гледај за оне овнове што су их узели Ускоци од таина царскога па нам је Перо капетан вратио 36 а још иг је остало тамо двоје толико и за те ми овнове отпиши куи су се ђели“.¹⁰⁴

Ово писмо Новица Церовић из Мораче шаље књазу Данилу 6. новембра и, питајући га за савет, пише: „Ево ви шиљем неке књиге које су од онога мудиера из Језера. Дошао је Дервиш Смаил агин су 300 људи на Језера и овде су се Ускоци били поплашили, те сам и пут пошао у Тушињу и мудиеру писао (посло) писмо од капетана стоји ли на они мир како је уваћено. Он пише да они држе чисти мир и да неће на ову банду нашу нико зађести и виђећете писма њиова како пишу. И о исти ме јуче стигло писмо у Морачу од мудиера и пише ми за овнове које је био син Мине војводе с дружином плијенио од таина њиова 90 овнова. Кад је дошао Перо Јоков у Тушињу оне је овнове узео свеколике мудиеру није послао до 36 а 54 подијелио с дружином. Сада господару без ваше заповиједи ја не умијем одговорит ништа но вас молим да ме авизате како ћу му одговорити и тражи два коња на Ускоцима које је и вама за њих писао и пише да му их је унук Мине војводе на сочиг [...]“.¹⁰⁵ Иако чује свакојаке гласове, он им не вјерује прије неголи добије писмо од самог књаза, изражавајући му тиме пуну лојалност.

Кримски рат Русије са Турском и западном коалицијом Велике Британије, Француске и Сардиније (1853–1856) доводио је у искушење књаза Данила. Он је наставио да енергично подстиче и потпомаже ослободилачки покрет у сусједству, особито у Херцеговини, јасно га усмјеравајући путем уједињавања тих крајева са Црном Гором. Русија је књазу ипак препоручивала мир са Турском. Аустрија је, пак, свим силама утицала да Црну Гору одврати од рата са Турском. Дobar дио главара око њега инсистирао је да се ступи у рат на страни Русије. Црна Гора ипак није учествовала у Кримском рату Русије против западних сила. У рат није ушла и поред тога што је књаз Данило засијенио способног, усиљеног и свирепог Омер-пашу Латаса, поријекла српског, војног образовања аустријског, презасићеног исламским фанатизмом.*

Стање у Дробњаку крајем 1853. године и током наредне 1854. године било је изузетно тешко. Крајем 1853. године Вук Караџић је преко попа Вука Поповића послао новчану помоћ војводи Шују, која му је добродошла у великој немаштини. Поп Вук је и позвао Шуја да дође у Котор.¹⁰⁶ Чуо је да је жив, и да се Турци још боје његовог јунаштва. У Дробњаку, као и у читавој Херцеговини, у то доба јављају се харамбаше који са јаким хајдучко-ускочким четама непрестано ратују са Турцима. На другој страни, Стара Црна Гора имала је једини пут политичко-националног ширења ка Херцеговини. Тамо се могла ширити економски,

¹⁰⁴ Исто, 421. (Никола Н. Томић из *Зайиса*, књ. XV, преузима податак да је ријеч о Шабан-аги. Ријеч је о Шахину [Турци и потурчењаци оно х често не изговарају].)

¹⁰⁵ Исто, 427. (Унук војводин је Шоле, а коње је у Морачу одвео „Ђукан Ландуп и син Јова Туовића“.)

* Од Кримског рата почиње очевидно опадање руског уплива међу Јужним Словенима (АИИ САНУ, Заоставштина Матије Бана, кутија бр. 57, I/1). Иако је Србија, као и Црна Гора, била неутрална у овом рату, Русији је пошло за руком да добије неке српске великаше за рат (АИИ САНУ, Заоставштина Матије Бана, кутија бр. 57, I/1–4); видјети: Др Илија Пржић, *Сиољашња йолийника Србије (1804–1914)*, Београд 1939.

¹⁰⁶ АСАНУ, 9051; Аница Шаулић, „Вукови рођаци из Петњице“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. XXI, св. 2, Нови Сад 1973.

политички и национално са најмање жртва, јер се могла ослонити на херцеговачка племена православне вјере, као што су Дробњаци, Пивљани и други.¹⁰⁷

Послије закључења мира у Подгорици 1853. године, књаз Данило је захтијевао да поједине четовође престану са својим борбама. На то се није обазирао Окица Мијовић из Дробњака, па га је зато позвао на вјеру у манастир Морачу Перо Петровић на разговор. Овај дође у манастир, а Перо нареди да га стријељају, с образложењем да не жели да се окани четовања против Турака.¹⁰⁸ Окица Мијовић је, према народној пјесми, убио хоџу Татовића као и Аџа Барјовића 1852. године, када је овај ишао да купи харач по Пиви, са још петнаест ага. Све их је побила српска чета од петнаест хајдука, на чијем су челу били Шундо Бајагић и Зелен Кулић из Пиве и Окица из Дробњака.¹⁰⁹

Крајем 1853. године скадарски везир Осман-паша у договору са плавско-гусињским беговима прикупио је бројну војску ради удара на Васојевиће, који су угрозили њихове виталне интересе у Полимљу, и тијесно се повезали са Цетињем. Како су били немоћни да се сами одупру турској сили, војвода Симо, протопоп Гаврило, Ново, Радован, Васо, Вуко Дмитров и сви главари пишу Новици Церовићу, капетану Милети и архимандриту Димитрију у Морачи, да су их Турци „уоћили“ са четири стране и да се надају једино у Бога, свијетлога књаза и њих да ће им бити од „рукопомоћи“. Новица Церовић доставља из Мораче 10. јануара 1854. године то писмо књазу Данилу.¹¹⁰

У пропратном писму Новица изражава пуну лојалност књазу, без чије заповиједи није хтио одговорити Васојевићима ништа. Обавјештава га да је он „дома у великој бриги“.

Иако је књаз Данило послао појачање Васојевићима, био је то велики пораз Црногораца. Највише су изгинули Ровчани и Морачани. Остало је непознато колико је Црногораца погинуло, али је у Плав и Гусиње донесено 120 посјечених глава.¹¹¹

Предсједник Сената обавјештава Коваљевског 20. јануара 1854. године да су претходне ноћи приспјели на Цетиње архимандрит морачки Димитрије и сенатор Новица Церовић са вијестима да се силна турска војска спрема да удари на Доње Васојевиће, а послије тога слиједи и удар на Дробњаке. О томе ће Коваљевског лично извијестити Новица Церовић.¹¹² Четрнаест дана касније Новица Церовић из Мораче извјештава предсједника Сената да је послао помоћ Васојевићима од 300 људи из Роваца и Доње Мораче, а послао је писмо и Кучима и Братоножићима да им иду у помоћ. У истом га писму извјештава да му је дошао глас из Ускока да се спрема Смаил-агин син, Рустем-бег, да удари на њих, па је стога послао Ускоке који су били по Горњој Морачи у Тушину и у Ускоке, и наредио је да Горња Мораче буде спремна да прискочи у помоћ Ускоцима у случају турског напада.¹¹³

¹⁰⁷ Данило Тунгуз Перовић, *Црна Гора и Херцеговина*, Котор 1935, 31.

¹⁰⁸ АСАНУ, Игњат М. Жугић, Дробњак и Пива у времену и простору, 536 (Окица се одметнуо 1851. године).

¹⁰⁹ АС, ЗАЛ, к. 6/135.

¹¹⁰ АДМЦ, Књаз Данило, 1853, ф. III, 512. (Писмо је примљено на Цетињу 15. јануара.) Препис овог документа налази се у АИИЦГ, ф. 220.

¹¹¹ Рајко Раосављевић, *Морача, Ровца, Колашин*, Београд 1989, 72.

¹¹² АДМЦ, Књаз Данило, 1854, ф. I, 896.

¹¹³ Исто, 908а.

Турска је војска покупљена од краја Босне до српске границе и до Румелије, укључујући Гусињане и све што се могло покупити из „Арбаније“. Доњи крај од Босне претворен је у логоре који се налазе и у Бихору, Бијелом Пољу и Расову. Свим је Србима у овим крајевима одузето оружје, а велики је дио похапшен.¹¹⁴

Забринут што нема одговора на његово писмо у вези са Ускоцима, Новица Церовић пише Ђорђију Петровићу 25. фебруара: „[...] Ови несретњи Ускоци који су по граници нашој дошла је мука некијема да липсају од глади па су кријући некијема Дробњацима предали своје коње и паре не би ли им добили по страну жита, па су то Турци опазили те им узели и коње и жито. Саде они долазе и мене се плачу, а ја им помоћи не могу ништа. Они би отимали у њих да смију, а богами им је дошло некијем чисто да полипшу. Но молим покорно ако није књаз дошао да прикажете г. Полковнику и да ми нешто одговорите што ћу да чиним.“¹¹⁵

Ускоро Новица добија два-три писма од књаза и, одговарајући му почетком марта, пише: „[...] Милостиви Господару за ону вашу љубав којом ви жалите вашу куму ви сами знате у каком сам стању с овом ђецом. За оне коње Ускочке те сте ни писали, још нијесам писао никоме, зашто ме стигао један глас из Дробњака да ће доћи они мудиер који је јесенас уватио вјеру са г. Пером Јоковијем и да ће бити он муселим у Дробњак, али над имам у Бога и у вашу Светлост за мало ће бити, и тако сам имао абер да ће она војска из Дробњака одити брзо [...]“.¹¹⁶

Почетком 1854. године књаз Данило је рачунао да ће доћи до рата са Турцима, па је упутио црногорским племенским капетанима распис у коме им наређује да га извијесте колико племе има војника и колико фишека, и да војска буде снабђевена оружјем и опанцима и спремна за покрет на дату заповијест. На тај распис Новица Церовић одговара средином априла из Мораче. Он је пошао у Тушињу, окупио и пописао Ускоке, њих 157. У Тушињи је био три дана, пописао им имена, али неки нијесу могли ни доспјети.¹¹⁷

Редовна се турска војска у прољеће 1854. године налазила у Дробњацима. Својом наредбом од 22. маја херцеговачки валија из Мостара Мустафа-паша ставља у дужност неком родољубивом аги (чије име није унесено у текст) да по предлогу пљеваљског (таслицанског) вијећа пренесе таин војсци која се налази у Дробњацима. Валија је одобрио предлог вијећа, пошто су коњи пљеваљске коморе у служби тих батаљона озлијеђени, па наређује адресату, да уз накнаду покупи и пошаље из свог рејона коње за комору, ако се то од њега буде затражило.¹¹⁸

Истог дана херцеговачки валија Мустафа-паша пише неком „родољубивом ефендији“ (вјероватно неком кадији), да предузме мјере против евентуалних упада Црногораца. У ту сврху, а према предлогу пљеваљског вијећа и у гласности са бригадним генералом Авни-пашом, валија наређује да се поку-

¹¹⁴ Исто, 9086.

¹¹⁵ Исто, 931 (Зайиси, књ. IX).

¹¹⁶ Исто, 951. (Новица – књазу, 24. фебруара 1854 – по старом календару).

¹¹⁷ Никола Н. Томић, Племена Дробњак (рукопис), 115. (Тако је 18. марта 1854. године издата на Цетињу прокламација за припремање рата против Турске – *Прејлед међународних ујовора и друјих акајша значајних за међународне односе Црне Горе 1700–1918. јодине*, Институт за међународну политику и привреду, Београд 1987, 34.)

¹¹⁸ АДМЦ, Књаз Данило, 1854, ф. I, 1059/2 (турска документа са преводима).

пи 200 резервиста из колашинске нахије и Пљеваља и расподијели по кланцима Таре и још неким, да чувају те пролазе, а њих бо да врши службу заштитника усјева (вер-сердара). Нека изабере стасите и одабране, добро наоружане момке и за буљубаше им постави вриједне људе, о којима ће јавно и тајно прибавити податке. Хљоб ће им се издавати од дана наступа службе из средстава среске благајне, а на крају мјесеца потребно је валији послати обрачун и признаницу о томе. Нипошто нек не узме мање момака и нек води рачуна о њиховом избору.¹¹⁹

Први одјек строгих књажевих мјера о забрани четовања и подизања хајдучких дружина из црногорске границе стигао је, по свему судећи, у прољеће 1854. године. Тада је и дробњачки војвода Новица Церовић, који је из манастира Мораче руководио ослободилачким покретима на тој страни, објавио строгу наредбу младог и енергичног црногорског владара свим подручним капетанима Мораче и Ускока о забрани четовања и пљачкања у Херцеговини, око Колашина и дубље по турској земљи.

Тако, у једном писму од 27. јуна Новица Церовић из Тушиње обавјештава књаза да је ишао у Морачу да капетанима саопшти књажево наређење да не дирају по Херцеговини у Турчина, а камоли у Србина, али кад се вратио у Ускоке, није нашао ни око 100 људи код куће „но су прсли по Босни и Херцеговини“.¹²⁰

Овом је писму претходила жалба дробњачких кнезова и попова: Јакова Ђоковог Маловића, Милутина Башовића, попа Милована Томића, Филипа Поповог Жугића и Милована Мимовог Караџића, књазу Данилу од 10. јуна 1854. године. Они га моле да види неправду од Ускока, који их почеше плијенити и бити: „[...] и убили су Карачића у својој кући, отплијенише Драшковића, а чине даву у тебе, а не кажу шта они раде, а ми знамо да није им Драшковић ништа учинио, како си ти запт учинио, а ако сташе прво тражити стане се наплаћивати, Ускоци не могу ни главама намирити, а нама је, Господару доста зла и зулума и од Турака [...]“ На крају му писма поручују: „Турци једва чекају да нас Ускоци бију и пленују, но те молимо то сиромаштине да нам повратиш“.¹²¹

Све нам ово говори да је Црна Гора фактички још тада проширила своје границе до Таре. Јер четовање као начин живота његује и књаз Данило, који упућује чете у Херцеговину да буне, пљачкају и убијају, надајући се да ће тако изазвати интервенцију великих сила и своју у Херцеговини. Хришћани тако страдају и од Турака и од Црногораца.¹²² Тако је у времену од 1854. до 1858. и Јоксим Кнежевић са Шаранцима стално узнемиравао подручје Доњег Колашина и имао бројне сукобе на Тари, у Добриловини, на Барицама, Пренћанима, упад у Обод и Лијеску Каљића, спаљивање Таре Ђурђевића, сукоб на Бистрици Мушковића.¹²³

¹¹⁹ Исто, 1059/6.

¹²⁰ *Зайиси*, Историјска грађа, X, VI, 1932, 44. (Сталне припреме за устанак отпочеле су од скупштине у Острогу 1854. године, када је књаз Данило рекао: „Мени су Херцеговци браћа као и ви Црногорци, нас ништа неће с њима раздвајати“ – Никола I Петровић Његош, *Аутобиографија – Мемоари – Путописи*, у: *Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша*, књ. пета, Цетиње 1969, 73.)

¹²¹ АДМЦ, Књаз Данило, 1854, ф. I, 1081 (2) (*Зайиси*, књ. X, 44). (Капетан Пајо Јездовић жалио се 19. јула на попа Луку и Шћепана Радојевића, да по Херцеговини чине зулум раји. – Д. Вуксан [прир.], „Књаз Данило – трећа година владе“, *Зайиси*, књ. XVI, св. 4, октобар 1936, 202.)

¹²² Радош Љушић, „Интеграција црногорских племена“, 45.

¹²³ Др Жарко Шћепановић, *Средње Полимље и Пошарје*, Београд 1979, 192.

Турци су добро знали каква су им „вјерна“ раја Шаранци, али опет по имену бјеху раја. У то име давали су нешто харача, и то само колико да признају цареву власт. Али Јоксим бијаше окренут Црној Гори. Он пред својим племеницима отме харачлији харач, рекавши: „о турчине, није ово твој харач, но књажева дација“. И понесе дацију на Цетиње.¹²⁴ Одметнуо се јавно, и то онда кад Омер-паша бјеше укротио и Турке и хришћане по Босни и Херцеговини. Стога су бегови радили на томе да смакну Јоксима и обезглаве те нове хајине, Шаранце. Тако је Јоксим био принуђен да се бори и против старих Турака – „туркуша“ (османлија) и против нових Турака – потурица. Један од карактеристичних његових сукоба тих се година збио на Вашкову. Осамдесет Колашинаца дочекају и опколе Јоксима „самошестог“. Бранио се Јоксим са том малом дружином до саме ноћи, те се ноћу спаси бјекством, оставивши једног мртвог, понијевши два рањена и задобивши двије тешке ране на себи. Једно зрно бјеше остало у њему. С њим је и у гроб легло.¹²⁵

Крајем фебруара 1854. године Шаранци су због неродне године прегнали стоку преко Таре у Пренђане и Вашково. Сазнавши за то, Турци покупе 2.000 људи, ударе на Вашково и Пренђане, крајем марта, заплијене око 2.000 брава и поубијају шесторицу Шаранаца.¹²⁶

О догађајима у Дробњаку у првој половини 1854. године сазнајемо и из преписке Вука Поповића са Вуком Караџићем. Поповић пише Караџићу из Котора 22. јануара 1854: „Видио сам и доброг Новицу Церовића. Пошто је отишао књаз у Тријешће дошао је овђе са неколико морачки ускока, да се поклати Кавалевском. Са свим је спануо, нема га ни напола, и то кажу да су га убили јади за женом и удатом кћером, што су умрле ту скорице, па је остао с нејаком дјецом на велике муке. Даровао му је Кавалевски пушку једну од 50 тал., 6 дука-та и обећао му је на љето узети најстаријег сина да он мисли за њега. Казао ми је за Шуја Караџића да је жив али је у великој невољи, и он и сви Дромњаци, јербо Дедага, Смаил-аге Ченгића син, опустио је с војском готово све Дромњаке, и свако им грдило починио и не престаје им чинити и данас. Свуда је вели по границама војска турска понамијештена на буљукe [...]“¹²⁷ Из даље преписке видимо да је Шујо био у Рисну четири дана и да се при повратку задржао на Цетињу, гдје је дочекан и угошћен од књаза Данила и Ковалевског. Према сачуваним подацима из ове преписке, Вук Караџић се посебно интересовао за Шују, и у писму од априла 1854. препоручује га књазу Данилу: „Знате што је до сад била кућа Караџића у Херцеговини и како се једнако клала с Турцима док

¹²⁴ *Глас Црногорца*, бр. 35, 2. септембра 1886. године.

¹²⁵ Лазар Ј. Чобељић (ур.), *Сјоменица војводе Јоксима Кнежевића*, 6. (Послије овог најзначајнијег догађаја у Шаранцима 1854. године, када је Јоксим са саплеменицима престао да плаћа харач Турцима, Шаранци све чешће нападају Турке у Колашину.)

¹²⁶ Вуле Кнежевић, *Племя Шаранци*, 72–73. (Догађај је описао Душан С. Рондовић у књизи *Кад би Тара умјела да збори*, Београд 1987.)

¹²⁷ Вук Поповић, *Писма Вуку Караџићу*, 215; *Вукова њрејиска*, књ. VII, 208–211. (Поп Вук је 30. јануара из Котора поручио Шују да дође у Рисан. Он очекује одговор на Вуково писмо што га је љетос Шују послао. То писмо ће донијети Лале Поповић, који тргује са воловима и који је прије Савиндана пошао у „Дромјаке“. Доводећи волове у Рисан, са собом би доводио и кога момка из „Дромјака“. Чуо је од неких Морачана да је Шујо посве клонуо са животом, али да са собом увијек носи оружје. По Поповићевом мишљењу, Шујо је заслужнији за Смаил-агину погибију од Новице Церовића, али се као прави човјек и јунак није хтио хвалити. – Вук Поповић, *наведено дјело*, 220–226; *Вукова њрејиска*, књ. VII, 214–220; из преписке сазнајемо и да су Морачани и Ускоци често долазили у Котор.)

је нијесу већ готово ископали особито по смрти Смаил-аге Ченгића, а војвода Шујо осим својега јунаштва и беспреставнега војевања на Турке побратим је оца Вашегга.¹²⁸ Књаз му је одговорио да је Шујо већ био на Цетињу, да га није заборавао и новчано га је даривао.¹²⁹

Преписка је иначе била интензивна током цијеле 1854. године. Вук Поповић Вуку Караџићу из Котора 30. јула по старом, јавља да му је трговац из Дробњака Јаков Мандић казивао да су Дробњаци од Турака, а особито од злог Дед-аге, на велико чудо. Он им не да ни своје земље с миром орати, него им на силу испреже из рала волове и отима испод товара коње и „чини им гонити по осам дана муктице сваку потребу за своје грађевине“. Тако је Јакова Караџића, кад је гонио на коњима жито из Пљеваља, зато што није хтио прије своје куће растоварити – био и везана повео у Мостар, али надамак Мостара, Турци од умора спаше, а он им некако са гвожђима у планину побјеже и последије неколико дана здраво у Морачу код своје браће дође.¹³⁰

Утицај Црне Горе бива све већи. Ставити црногорску капу на главу значило је ослобођење од турске власти и добијање црногорског поданства.¹³¹ Војвода Иво Раков наговара војводу Шуја Караџића, крајем марта 1854. године у Котору, да умјесто феса купи црногорску капу, као бољу и љепшу, на што му је Шујо одговорио да ће је узети када, „ако бог да“, крене са господаром на војску, а сад ће носити ову.¹³² И утицај књаза био је велики. Иако је у Црној Гори више од двадесет година постојао Сенат, главари и капетани се у многим приликама обраћају директно књазу. Тако књажево мишљење, приликом отмице 1854. године унукe Мине војводе, коју је испросио Милош Томић из Дробњака, тражи познати јунак Новица Церовић.¹³³ У архиву нема трага шта је књаз Данило ријешио. Без сумње је пристао на оно, како је Новица „пресјекао“. Поред племенског суда, остали локални судски државни органи оснивају се у Црној Гори од 1854. године, када је књаз Данило укинуо старе кнежине и умјесто њих основао судове капетанске – нове административно-територијалне органе са врло израженим елементима јавне власти. Новоосноване институције, поред војне и извршне власти, вршиле су и судску власт.¹³⁴

Црна Гора 1854. године није ушла у рат, мада су сви знаци говорили да је на то спремна. Црногорски агенти обилазили су и подручје Дробњака агитујући о скором уједињењу са Црном Гором и Србијом, а у тако великој држави сви би

¹²⁸ Томислав Жугић, „Дурмиторски крај у преписци Вука Караџића са Вуком Поповићем“, *Дурмиторски зборник*, I, 272; Саво Вукмановић, „Из преписке Вука Караџића са књазом Данилом, војводом Мирком, Буком Средановићем и књазом Николом“, *Сиварање*, 3, Титоград 1956, 199 (оригинал, АСАНУ, 8452).

¹²⁹ Исто. (Војвода Шујо је на Цетињу боравио два-три мјесеца о трошку књаза Данила, који му је при кретању даровао осам талијера.) – *Вукова њрејиска*, књ. VI, Београд 1912, 624. (Вук Караџић је 1854. послао осиротјелом рођаку сто форинти сребра „да би могао купити жито и заранити нејач своју на овој гладној години“. Исте године интервенисао је код Руса да сиједи војвода добије награду за заслуге у борби против Турака.) – Стојан Караџић, *Вук и лоза Караџића*, Београд 1994, 37.

¹³⁰ Вук Поповић, *Писма Вуку Караџићу*, 247–249; *Вукова њрејиска*, књ. VII, 241–244.

¹³¹ Јован Цвијић, *Говори и чланци*, Београд 1921, 114.

¹³² Вук Поповић, *наведено дјело*, 235; *Вукова њрејиска*, књ. VII, 229.

¹³³ *Зайиси*, књ. XVIII, 1937, 122–123. (Дјевојку је уграбио брат Живка Настића и повео је кући, јер је „прије њему речена“.)

¹³⁴ Др Љубинка Ђирић-Богетић, *Комунице у Црној Гори у XIX и њочетком XX века*, Титоград 1966, 134.

уживали велике слободе. Највећи је противник немира и устанака у пограничним крајевима била Аустрија. Решид-паша, министар иностраних дјела, јавља кнезу Србије да је Аустрија учинила уговор са Портом, по коме ће аустријска војска у случају побуне заузети Црну Гору и Албанију, додајући да се то Србије не тиче, због чега моли да она у миру остане.¹³⁵ Поводом новонастале ситуације Србија је силама упутила меморандум 17. априла 1854. године против скупљања аустријске војске на српској граници.¹³⁶ Крајем прољећа напета ратна атмосфера и у Дробњаку полако се стишала.

Руски дипломата и официр Коваљевски тешко је доживљавао несрећан живот балканских народа под турском влашћу. Сматрао је да би њихово ropство било срамно чак и за средњовјековно доба. Стога је он 24. јануара 1854. године послао у Петроград извјештај са планом војних дејстава устаника. Полагао је велику наду на сарадњу Црне Горе и Србије, а овај је покрет требало повезати са грчким устанком у Епиру, који је узимао све снажнији замах. Главни правац војне акције требало је усмјерити ка Новом Пазару. Херцеговачка племена требало је да дају одреде за главнину црногорске војске, и то: Дробњаци – 800, а Ускоци – 400 од укупне јачине устаничких снага од 7.000 војника.

Из писма војводе Новице Церовића од 2. фебруара 1854. године видимо да су Дробњаком кружиле вијести о помоћи руске војске, која је требало да стигне преко Дунава.¹³⁷

Све је то условило да буде повремених сукоба са Турцима. Један од већих збио се и на Крњој Јели. У тој борби против Турака барјактар Мијајло Секулов Ашанин из Ускока, у то вријеме стотинаш гарде, посјекао је брата Мумина Баковића, чувеног јунака и вође Турака из Колашина. У тој борби погинуо је и његов брат Јован (као редов). По свршетку борбе састао се са Мумином пред свом војском, гдје су размијенили главе погинуле браће.¹³⁸

Свој крај, Горњу Бијелу, од Турака је 1854. године одметнуо Јово Радосавов Кекић, чувени јунак, доцније капетан, познат по честим сукобима са ускоцима.¹³⁹

И у другој половини 1854. године књаз Данило је наставио са несмањеним напором рад на унутрашњем уређењу, стабилизацији поретка и спасавању народа од глади. Турске власти у Херцеговачком пашалуку до танчина су знале унутрашње тешкоће Црне Горе, па су настојале да успоре процес јачања државне власти, који се нарочито осјећао у Дробњаку. Због тога се обнављају спорови и ничу нови, тако да се на граничној линији стално пролијева крв.

Поп Милован Томић у свом писму из Дробњака 16. јуна 1854. године извјештава Новицу Церовића, да је Димитрије Шећеровић оставио „нешто стоке“ код њих у Дробњаку, али Милош Алексић сада говори да им је Мирко наредио да је плијене. Разлог ове пљенидбе јесте дуг Јевта Шећера његовом оцу. Поп Милован тражи савјет да ли да задрже стоку или да допусте „галиотима

¹³⁵ АС, МИД-И, 1854, Регистар и протокол, IX–54, 1421.

¹³⁶ АСАНУ, 7515. (О концентрацији аустријске војске видјети: АИИ САНУ, Заоставштина Матије Бана, кутија бр. 57, I/1–4.)

¹³⁷ Миомир Дашић, *Васојевићи од њомена до 1860. године*, Београд 1986, 410, 411. (Нема сумње да је Коваљевски дао пуну подршку Новици Церовићу и његовом раду на помагању ослободилачког покрета у Дробњаку.)

¹³⁸ АИИЦГ, ф. 7 (Вукашин Божовић, Листа података). У једном од претходних бојева у Крупицама, гдје је био и рањен, посјекао је харамбашу Ислама Рецовића.

¹³⁹ Андрија Лубурић, *Дробњаци – њлеме у Херцеговини*, 107.

ускочкијем“ да је отјерају. А ако се допусти „да то раде Турци с једну страну, а они з другу ми више дурати не можемо, а доста је нама јада и о Турака“. ¹⁴⁰ Исто тог дана Новица Церовић извјештава књаза Данила да је из Дробњака добио писмо од попа Милована Томића. Тек што је по књажевој заповиједи избројао фишке које су у манастиру и био кренуо да иде на Јавор, стиже једно момче са писмом из Дробњака. Књаз ће из писма сазнати да су Ускоци малински ишли да плијене трговину унука Јевта Шећера, са којом је побјегао из Језера доље у Дробњак, да је уклони од оних Турака, а плијенили су и једног Дробњака из Бијеле. Он га у свом пропратном писму даље извјештава да му је жао што се почело хришћанско узимати. Не вјерује да је истина оно што је Алексић огласио пред свим Ускоцима, да је то наредио господар Мирко. Оно је момче отишло у Пљевља и има са чим платити оно што буде дужан. Сматрајући да Ускоци лажу да им је речено да пљачкају Дробњаке, Новица моли књаза Данила да му пошаље једно писмо које ће прочитати међу Малинштанима, који не питају ни капетана, нити било кога другог, а „и лани је њиово поганство све оно учињело а они су остали здраво а други су оно њихово плаћали“. ¹⁴¹ Четовање се наставило и сљедећих мјесеци, ¹⁴² мада су постојали крајеви гдје се спроводила књажева наредба да се не четује. ¹⁴³

У вези са овим Новица Церовић је ишао у Ускоке средином јула и пренио књажеву наредбу да се не дира ништа турско. У писму констатује да се неки лупежи налазе у Пиви и Дробњаку, а у скорије су вријеме били опљачкали једног Затарца и неке Гачане, који су били дошли са перјаницима. Колашинци не држе до договореног мира, но „воиште“ на Ускоке, и тих су дана једнога посјекли, али су и „платили они час“. Намјера му је да постави „пандуре“ јер се плаше новог удара турске војске. Новица књазу даље пише: „[...] Исчекати не могу да прије тамо дођем, ево четрнаест година како сам под ваш скут, чувао сам се вазда да се не уватим у рђаву работу [...]. Мислио сам да не бих то дочекао, давије одовлен немам док пред вашу Свјетлост дођем, пак ћете онда сву моју кривицу виђети коју ја чиним и да бог да што сам ви гођ криво или илаво учинио све да платим мојијем мозгом.“ И овог пута Новица исказује лојалност књазу. ¹⁴⁴

У сваком случају, крај те 1854. године протиче у знаку турског терора. Стога се представници православног становништва Босне и Херцеговине обраћају руском цару Николају I са молбом да их заштити од притиска турских власти. ¹⁴⁵

Турци притискају Дробњак, чинећи велике зулуме и почетком 1855. године. Карауле граде на Језерима и у самом Превишу. Дробњаци су још од битке на отвореном пољу, код ријеке Буковице, на Бари Дајевића, 25. јануара 1841. до испред рата 1855–1856, понешто давали у натури Смаил-агиним синовима у име харача, а од тада се Дробњак почео одметати од Турака, а Турци, предвиђајући што ће с њим бити, почну сами продавати своје спашилуке по Дробњацима. ¹⁴⁶

¹⁴⁰ АДМЦ, Књаз Данило, 1854, ф. I, 1090а.

¹⁴¹ Исто, 1090.

¹⁴² Исто, ф. II, 1124а.

¹⁴³ Исто, 1207.

¹⁴⁴ Исто, 1161 (на омоту документа стоји да је писан 23. VII 1854, али на крају самог писма стоји да је писано у Тушињи, јунија 1854).

¹⁴⁵ *Борба народа Босне и Херцеговине за ослобођење и Русија 1850–1864*, приредили Ј. А. Писарев, М. Екмечић, Москва 1985, 19–24. (Писмо је упућено из Мостара, 17. децембра 1854.)

¹⁴⁶ Лазо Ђ. Поповић, *Поџибија Смаил-аге Ченића*, Цетиње 1912, 50–51.

Смаил-ага је своје земље у Дробњаку купио, кад је почео купити и харач, од Селмановића у Језерима све од Ковчице па до Тепаца.¹⁴⁷ Чардаци су му били у Јунча Долу, гдје су касније Шаулићи направили куће. Из Јунча Дола Дед-ага, син Смаил-агин, пренио је чардаке у Жабљак, па их је 1856. године продао Ранковићима у Палежу.¹⁴⁸

Буну против Турака 1855. године започео је сердар Беган Драгов Требјешанин са Ускоцима.¹⁴⁹ Турско је утврђење (кулу) на Превишу те 1855. године запалио Стеван – Стефан Грдинић, четовођа у комитима.

Неплаћање харача у Дробњаку поклапа се са новим пореским системом у Црној Гори. Питање пореза регулисано је у Даниловом законнику из 1855. године. У случају неизвршења обавезе предвиђене су репресивне мјере. Онај ко би се противио плаћању пореза сносио је исте консеквенце као и издајник отаџбине. То говори да је питању пореза још увијек придаван политички карактер. Одбијање плаћања пореза значило је, у крајњој линији, непризнавање државне власти. Истовремено су предузете мјере да се изврши попис имовине, чиме су прецизиране обавезе сваког појединца према држави. Сељак је морао на вријеме плаћати порез, а капетани су били дужни да прикупљени новац у одређено вријеме донесу на Цетиње и предају га државној каси. Заслуга је књаза Данила што је заведен ред у наплати пореза. Он је ударио темеље систему пореза у Црној Гори. Систем пореза (дације) који је он завео, у суштини се задржао све до краја црногорске државе. Мијењана је пореска стопа, прошириван је порез на још неку имовину и производе, али је систем дације у суштини остао исти.¹⁵⁰

Овако крупне реформе нијесу се могле спровести у Црној Гори а да не изазову отпор у старом племенском друштву. Али Данило ломи, енергично и сурово, ове отпоре. Он и његов брат Мирко праве читаве ратне походе против непослушних племена; непослушност појединаца, па били они из најчувенијих кућа и главари највећих племена, сурово се кажњава.¹⁵¹ Кучи су на свом збору 1855. године донијели одлуку да не плаћају порез господару. Стога су предузете енергичне мјере и ова је побуна Куча у крви угушена. Због непокорности његовој власти, књаз Данило је у два маха, 1855. и 1856. године, послао на Куче војску, под командом свога брата војводе Мирка. Оба су пута у војсци војводе

¹⁴⁷ Јован Цвијић, *Антирелигијозно-географски проблеми Балканској полуострва*, Насеља и порекло становништва, књ. I, Београд 1902, 434.

¹⁴⁸ Светозар Томић, „Смаил-ага Ченгић“, 254.

¹⁴⁹ *Нова Зета*, год. II, 1890, 156. – Ове догађаје опјевао је велики војвода Мирко Петровић у свом *Јуначком сјоменику* пјесмом „Почетак буне у Дробњацима године 1855“:

„Тужни Дробњак Турци притиснули,
По Дробњаку сваке јаде раде...
Поградили карауле тврде
На Језера више Дурмитора
И на Превиш село поносито. [...]
Више муке сносити не може!
Они мисле, нико не виђаше,
Али види Бегане сердаре
Од Ускоках, крајине крваве. [...]"

¹⁵⁰ Др Мирчета Ђуровић, *Црногорске финансије 1860–1915*, 24. (У историјскоправној науци познат је као Општи земаљски законик – видјети: Проф. др Јован Р. Бојовић, *Законик књаза Данила*. Законик је усвојен 5. маја 1855. године на Скупштини црногорских главара на Цетињу. Иако се заснивао на реакционарним начелима, ипак је значио извјестан напредак [видјети: Василије Ј. Милић, *Јавне финансије у Црној Гори*, Подгорица 1998].)

¹⁵¹ Васа Чубриловић, *Одабрани историјски радови*, 373.

Мирка били и Дробњаџи, под командом Новице Церовића. Кучи нијесу хтјели плаћати данак јер га нијесу ни Турцима плаћали. Дио војске којом су заповиједали Новица Церовић, Милисав Мишнић, командир морачки, и Павић Ђиканов, капетан ровачки, нигдје за собом трага од злочинства није оставила.¹⁵² Дробњаџи, Језерци и Шаранци радили су као полунезависне републике искрено и својски за Црну Гору.

Око 1855. године одметнули су се у ускоке Раде Диков Робовић и Мијајло Иванов Робовић и ускочили су у Шаранце. Међу Ускоцима у том крају тих је година било седам брата Робовића, међу којима се нарочито истицао Иван.¹⁵³

У писму које је 1855. године упутио француском цару, књаз Данило је такође навео да је Црна Гора опкољена Турцима, који хоће да је покоре. Они су им одузели плодне земље и море, и учинили да живе у сиромаштву.¹⁵⁴ Због тешког стања у ком се нашао народ, Милорад Медаковић одлучује да 22. маја 1855. године пође са Цетиња, преко Чева у Острог, а оданде преко Жупе у Ускоке и Морачу, па затим преко Роваца и Пипера у Бјелопавлиће. Циљ му је да прегледа ове покрајине, да види какав је дух у народу и да види у каквом се стању наша православна црква и вјера налазе. Жеља му је да види је ли „символ христјанства у оном светом почитанију у ком је од искона у нашем народу био“. Он ће за 20 дана свог путовања све своје „нејаке душевне силе“ употријебити да народну светињу, православну вјеру у народу утврди.¹⁵⁵

Почетком септембра 1855. године књаз Данило увјерава Мамулу да поштује погранични мир са Турцима. Подбуњивања о којима Турци говоре, од стране црногорске није било, а кад би се она предузела, буктјела би не само сва Херцеговина већ и Босна. Црна Гора, према књазу Данилу, полаже право на Дробњаке јер су они били под њеном „законом управом“ до 1814. године, а ова су права крвљу задобијена.¹⁵⁶ Генерал Мамула на ово писмо одговара 20. новембра исте године, предлаже књазу преговоре са херцеговачким везиром, јер је мир потребан не само због сигурности двају народа него и због трговачких интереса, а и у интересу неутралног аустријског житељства. Посредник који би отишао у Мостар турском губернатору био би капетан окружни Стефан Дојми.¹⁵⁷ Књаз је одговорио Мамули 30. новембра да је задовољан жељом Аустрије за пријатељским посредовањем и да се нада у њену правичност.¹⁵⁸

Вијести о староме војводи Шују Караџићу доста су оскудне. Вук Стефановић Караџић у писму књазу Данилу 21. фебруара 1855. године захваљује се на

¹⁵² Марко Миљанов, *Племи Кучи у народној њрици и њјесми*, II, Титоград 1967, 158. (Док М. Миљанов тврди да је одред војводе и сенатора Новице Церовића, распоређен по планинском вијенцу изнад Куча, спасио велик дио кучких житеља, аустријски извори тврде да је и овај одред „побио њих четрдесет“ и заплијенио око 6.000 грла стоке – Бранко Павићевић, *Данило I Пејировић Њејош – књаз црнојорски и брдски 1851–1860*, 234. У *Историји Црне Горе*, књ. IV, том I, Подгорица 2004, Б. Павићевић на страни 344 пише да је границу према Братоножићима и Васојевићима чувао Новица Церовић, и кроз свој војни распоред пропуштао сваког ко је тражио утока и није подизао наоружану руку на народ.)

¹⁵³ Андрија Лубурић, *Дробњаџи – њлеме у Херцеговини*, 227.

¹⁵⁴ АИИЦГ, ф. 48, Књаз Данило – цару Наполеону III, 13. V. 1855.

¹⁵⁵ АДМЦ, Приновљени рукописи, 1855. година.

¹⁵⁶ Исто, Књаз Данило, 1855, ф. II, 196а (писмо је од 25. VIII – 6. IX 1855).

¹⁵⁷ Исто, 275.

¹⁵⁸ Исто, 275а.

милости коју је књаз учинио старом војводи.¹⁵⁹ Крајем октобра 1855. Вук Поповић јавља Вуку Караџићу из Котора да му је рођак Шујо у животу.¹⁶⁰

Почетком 1856. године Ускоци, односно Иван Томић са својим друштвом, заробили су Илију Стијеповића из Пљеваља и узели му „све до голе душе“, у вриједности 64 талира. С обзиром на то да је он ишао својим послом у трговину да нешто стекне, јер је сиромах, пљеваљски (таслићански) кметови, са игуманом Свете тројице јеромонахом Јанићијем, 23. марта 1856. године, моле књаза Данила, будући да су Ускоци под његовом влашћу, да извиди случај, и да дозволи да му се наплати све што је узето.¹⁶¹

Турска власт све више слаби. Од 1856. године ниједан пљеваљски кајмакам није изашао у Језера.¹⁶²

Међутим, и та година протиче у међусобним обрачунима. Према народној пјесми, књаз Данило је одобрио Ускоцима ликвидацију Милике Тадића, који је погубио чувеног хајдука Потураковића и Павла Туфегџића, и тако „Ускоцима крила саломо“. Бего Лопушина, Вуле Аџић и Окица скупише стотину Ускока, поведоше их у Пиву да погубе буљубаше Тадиће – Вука и Милику. Убили су их из засједе, посјекли им главе и узели „руво и оружје“. Остале Пивљане протјераше у Смријечно, запалише Тадијину кулу и заплијенише петсто оваца и педесет коња и говеди.¹⁶³

Послије паљења турске куле на Превишу 1855, Шабан-ага је своје људе распоредио, и то: 25 људи у кулу Милана Зарубице, 5-6 људи у кулу Теше Томића, 7-8 – у кућу Јована Жижића итд. Наставио је са злочинима и наредне 1856. године, када је посјекао Риста Лопушину, због чега сердар Беган са Ускоцима и Брђанима одлучи да за освету заузме Превиш. Беган, Шундо, Вуле Аџић и други ударе на кулу Миланову, запале је и изгоре 25 Турака. Шабан-ага ипак остане са својом осталом војском уз помоћ Дробњака, али због овог се пресели у Комарницу. Идуће године и одатле их „дигну“.¹⁶⁴

Да би сузбио племенски сепаратизам и лакше организовао ослободилачку борбу, књаз Данило је 1856. године подијелио Дробњак на четири племена: Дробњак, Језера, Ускоке и Шаранце. Један од разлога за јачање ослободилачке борбе лежи у чињеници да је до Кримског рата војна обавеза у Турској обухватала само муслиманско становништво. Реорганизација османске армије успијела је у току 1855–1856, када је војна обавеза била проширена на све поданике без разлике у вјери, што је било у духу одредаба хатишерифа из 1839. Порта се плашила хришћанима дати оружје, па је војну обавезу замијенила новчаном, убирајући нови војни порез или бедел, у износу од 3.000 пјастера по човјеку.*

¹⁵⁹ Исто, ф. I, 17 (АСАНУ, 8492).

¹⁶⁰ Вукова *йрејиска*, књ. VII, 271–275; Вук Поповић, *Писма Вуку Караџићу*, 275–279. – Писмо је од 16/28. октобра 1855.

¹⁶¹ АДМЦ, Књаз Данило, 1856, 70.

¹⁶² *Црногорац*, бр. 11, 1872. (Од тада су, наима, Дробњаци интензивирали борбу против Турака, па је и хајдучка дружина харамбаше Маринка Леовца, који је непрекидно четовао од 1848. године углавном по околини Пљеваља, прешла 1856. године у Дробњак и тамо остала и двије наредне године, и играла важну улогу у борби против Турака. – Милета Војиновић, *Пљеваљски крај*, Пљеваља 1993, 286.)

¹⁶³ АС, ЗАЛ, VI–58 (пјесма „Ускоци и Тадићи“ – 1856).

¹⁶⁴ Исто, к. 14/388.

* У Дробњаку је прикупљана десетина, вергија и аскерија. Десетина је убирана путем закупаца, који су то често злоупотребљавали. Аскерија (бедел) уведена је умјесто харача 1856. године,

Почетком 1856. године у Котору су започели црногорско-турски преговори за успостављање мира у Херцеговини. Црногорску страну на тим преговорима представљали су Новица Церовић, Петар Вукотић, Анто Даковић и сердар Милош Кривокапић. Био је то наставак преговора које су крајем 1855. године водили устанички расположени прваци у Херцеговини са турским властима. Не зна се због чега су преговори пропали, али се претпоставља да су се делегати разишли због књажевих територијалних захтјева према оногашком капетанату, Дробњаку и Пиви. Ове захтјеве књаз је нешто раније саопштио руском цару.¹⁶⁵

Пошто је уочио да последије окончања Кримског рата улога Француске нагло почиње да јача, а Наполеон III постаје господар ситуације на Старом континенту, књаз Данило, под утицајем својих непосредних савјетника, почиње да се окреће Француској. Како се из неких оновремених извора види, супротне је ставове заступао Новица Церовић. Он је, збуњен књажевом ријешеношћу за напуштање традиционалне спољнополитичке линије, изјавио да „вјерује само православној Русији“.

Послије закљученог примирја између Турака и Црногораца, Новица Церовић и васојевићки војвода Миљан Вуков ударе на Горњи Колашин и потуку Турке отевши им велики плијен.¹⁶⁶ Тај догађај наљути књаза Данила, па пошаље двадесет перјаника да Новицу и Миљана доведу на Цетиње. Перјаници пођу у Колашин и доведу их на Цетиње, али Новицу то наљути, и он са својим рођаком, харамбашом Мићом Глушчевићем, побјегне ноћу са Цетиња у Котор. Када су обојица дошли у Котор, аустријске власти, видећи их оружане, покушају да их разоружају, али ови им побјегну и врате се на Цетиње. По повратку из Котора, књаз Данило нареди, те и Новицу и Мића ухапсе код војводе Миљана, али последије кратког времена буду пуштени из тамнице.¹⁶⁷

У Уговору о миру, закљученом у Паризу 1856. године, након руско-турског рата, Црна Гора званично није ни поменута, али је турски делегат, Али-паша, у говору казао да Турска сматра Црну Гору својим саставним дијелом. Поражена Русија није могла подржати захтјев књаза Данила, изложен у писму Сењавину, а који се односио и на територију Дробњака. Руски протекторат над балканским хришћанима преузеле су гарантне силе, Француска и Аустрија, у првом реду.¹⁶⁸

Као одговор на изјаве Али-паше, 31. маја 1856. године књаз Данило је министрима великих сила, потписницима Париског мира упутио протест. У писменом протесту каже се да је Црна Гора већ држала и Грахово, Жупу, Бањане, Пиву, Дробњак, Крушевицу, Зупце и Васојевиће, све до Таре и Лима. Тражећи

и у Дробњаку је, према Чокорилу, за око петину била већа од харача. Харач је у Пљевљима са Дробњаком износио 85.050, док је аскерија износила 101.060 (Прокопије Чокорило, Јоаникије Памучина, Стака Скендерова, *Љећојиси*, Сарајево 1976, 71).

¹⁶⁵ Д. Вуксан (прир.), „Књаз Данило – пета година владе“, *Зайиси*, књ. XVII, св. 1, јануар 1937, 1. (Тиме је књаз Данило, најзад и формално, изразио и територијалне захтјеве на те крајеве.)

¹⁶⁶ Види VII књигу Вукових пјесама, 374.

¹⁶⁷ Милутин Т. Томић, „Биографије главнијех саучесника у погибији Смаил-аге Ченгића“, 146.

¹⁶⁸ Васиљ Поповић, *Источно ишћане*, друго издање, Сарајево 1965, 152. (Париски конгрес у суштини представља крај епохе коју су усмјеравале одлуке Бечког конгреса. Аустрија више није била европска потреба. Енглеска и Француска обуздаде су Русију на истоку и без аустријске помоћи, и обје позитивно гледају на италијански национализам. Русија и Пруска ослобађају се конзервативизма, а Француска и Русија, дотле непријатељи, спремају се против Аустрије.)

признавање независности тих крајева, око којих се са Турцима прегоне и које неће „нигда“ уступити Турцима, књаз тражи разграничење са Турском.¹⁶⁹

Због тога је на Цетињу одржан састанак херцеговачких првака. Према Турцима су утврдили заједничке захтјеве, и то да се на име пореза плаћа само десетина, да Турци не могу боравити на њиховим територијама, да сами чувају границу и да трошкове у вези са тим чувањем одбијају од пореза. Данило је као књаз додјељивао грбове, заставе, усклађивао односе. Али, племена су и даље имала самосталност у акцијама.¹⁷⁰

У Дробњаку, као и у свим приграничним херцеговачким крајевима, ослободилачки покрет поприма све организованији карактер. Будући поглавито усмјераван са Цетиња, он је све више јачао у тежњи за присаједињењем тих крајева црногорској држави.

У септембру 1856. године Екар, који је био ангажован на Цетињу, био је у прилици да се информише о немирима који су захватили крајеве према Херцеговини, гдје су се активирали Ускоци, Дробњак и Пива. Књаз му је саопштио да у црногорске граничне крајеве упадају турске пљачкашке чете и наносе штете његовим поданицима. Екар је код херцеговачког паше званично интервенисао да предузме мјере да се ти сукоби сузбију. Такве је захтјеве поставио и црногорском књазу.¹⁷¹ Међутим, књаз Данило се није одрицао политике подстрекавања ослободилачког покрета у свом сусједству. Чинио је то, додуше, врло опрезно.

Из писма Вука Поповића Вуку Караџићу од 18. јануара 1856. сазнајемо да је стари војвода Шуја „са свим клонуо са животом“.¹⁷² На Преображење, 18. августа исте године, Поповић пише да је добио поздрав од старог Шуја из Петнице, а „неки наши трговци“ „од свију Караџића најбоље су ми хвалили Милована, Мимова сина, да је згодан момак, да не може бити љепши, и сваки човјек да би се зачудио његовом стасу и образу“. Даље кажу да у Дробњаку нема Турака. Новица иде често тамо, те суди и „работа своју старину“.¹⁷³

Почетком 1857. устаничка власт била је организована у Зупцима, Крушевици, Драчевици, Грахову, Бањанима, Пиви, Дробњацима, Ускоцима, Језерима, Шаранцима и Жупи. Књаз Данило, подржан од Наполеона III, сматрао је да су створени услови за међународно признање независности Црне Горе, па је послје повратка из Париза 1857. поново почео са подстрекавањем пограничних сукоба и устаничких акција у Херцеговини.* Он ствара приграничне мобилности и заплете. С прољећа 1857. године припремао се устанак приграничних херцеговачких племена. Књаз Данило на све стране успоставља везе са њима и подстиче их на заједничку борбу. Понашајући се као господар, он у херцеговачким племенима поставља главаре и уводи суд и друге одредбе, ана-

¹⁶⁹ Др Владан Ђорђевић, *Црна Гора и Аусџрија 1814–1894*, Београд 1924, 99; *Три Француза о Црној Гори (Виала, Делари, Ленорман)*, предговор написао, превео и протумачио Андрија В. Лаиновић, Цетиње 1949, 109–111.

¹⁷⁰ АСАНУ, Игњат М. Жугић, Дробњак и Пива у времену и простору, 537.

¹⁷¹ Миомир Дашић, *Васојевићи од йомена до 1860. йодине*, 447–448. (Цетиње, 20. септембра 1856, Екар – министру иностраних послова Вавевском. – Х. Екар је био француски конзул у Скадру.)

¹⁷² Вукова *йрейиска*, књ. VII, 279–281; Вук Поповић, *Писма Вуку Караџићу*, 283–285.

¹⁷³ *Исџо*, 290–294; 294–298.

* Књаз Данило је посетио Наполеона III у марту, 1857. године, по наговору свог секретара Андрија Деларија и француског конзула у Скадру Ијацинта Екара. Био је то велики дипломатски успјех књаз Данила. Наполеон III је, између осталих области, као саставни дио Црне Горе при-

логно онима у Црној Гори. И док је све водило ка неумитном сукобу, Аустрија се одмах нашла на страни Турске, протестујући преко генерала Мамуле код књаза, а Русија, храбрећи књаза и Црногорце, обећава им заштиту и помоћ.

О суровости људи у овом крају интересантна запажања даје Александар Гиљфердинг, ондашњи руски конзул у Сарајеву, запажени научник, који је 1857. године, путујући по Босни, Старој Србији и Херцеговини, боравио и у овим крајевима. Говорећи о колашинским муслиманима, он закључује да су „најжешћи и најсуровији у цијелој Босни и Херцеговини [...]“, док за Колашин каже да је „гнијездо разбојника и фанатика“ и додаје да „тај епитет борбености и дивљаштва дијеле с њима њихови западни сусједи, становници нахије Шаранци“, онда већ под јаким утицајем књаза Данила. Борбе између Колашинаца и њихових сусједа готово непрестано трају, па се „ријетко кад овдје успоставља примирје“, а „на граници Колашина и Шаранаца престаје власт турске администрације [...]“. Гиљфердинг је за кратко вријеме боравка на колашинском подручју стекао утисак да ондје нема јаке турске власти и да „право јачега господари неограничено“.174 У Шаранцима нема ниједног муслимана – цијела је та нахија православна. Исте године шарански капетан војвода Јоксим Кнежевић у договору са Шаранцима поручи сусједним Турцима Ђурђевићима у Пљеваљском пашалуку, да и они признају књаза црногорског и однесу му дацију као и Шаранци, иначе ће им Шаранци куће попалити. Ђурђевићи то одбију, због чега Шаранци уз помоћ сто Дробњака ударе на Ђурђевиће, попале их, поубијају и плијене, под пријетњом да ту неће становати ако не плате дацију. Турци, приморани овом околношћу дрских комшија, изаберу Арја Ђурђевића да са војводом Јоксимом купи дацију. Арја (Ајро), носећи три године дацију књазу Данилу на Цетиње, од 1857. до 1860. године, годишње по 60 мацарија, од књаза Данила би постављен за капетана.175

На свом путу за Дробњак, Гиљфердинг је замолио Емин-ефендију, мудира пљеваљског, да јави заповједнику башибозука у Дробњацима, уз црногорску границу, о његовом доласку. Пошто је напустио пљеваљски крај, сишао је до скеле на Тари, једне од ријетких скела на овој брзој и хладној планинској ријеци. Прешавши са коњима ријеку на широком чамцу, читав сат се пењао уз велике стрмине. На пола су пута морали сјახати са коња и пузати готово четвороношке по голом камењу, док се нијесу дохватили врха и пред собом угледали широку пољану, а на њој, тик уз сам крај понора, цио логор Албанаца – Тоска у живописним фустанелама. Тек што се појавише, Албанци скочише на ноге, а лијеп, још голобрад младић, са широким појасом опшивеним златом, сав искићен скупоцијеним оружјем пожеље им добродошлицу. Бијаху угошћени на простром ћилиму испред цијелог одреда, са чибуком и црном кафом. Рекоше му да је дошао на „снежно поље Језера“ испод Дурмитора. Љети и зими пију отопљен снијег, јер нема воде, а више од шест мјесеци снијег се на овом пољу не топи,

знао и Дробњак. Након овога Дробњаци, Пивљани и племена око Гацка изјављују да не признају ничију власт, осим црногорског књаза. О његовом утицају у овим крајевима говори и један аустријски извјештај из 1857. – Видјети: Владимир Ђоровић, *Босна и Херцеговина*, 77.

¹⁷⁴ Александар Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1972, 282. (Друго измењено издање, Београд 1996, 208–209.) „У Дробњацима [...] готово сам народ управља.“ „Живи се мирно и плаћа се порез док не дотужи зулум суседа муслимана или гарнизона башибозука.“

¹⁷⁵ АИИЦГ, Вуле Кнежевић, *Поријекло Шаранског племена у Црној Гори* (рукопис).

а на планини никако. Ништа не рађа на Језеру, никакво жито. Логор им је такав да не може горе бити. Већ неколико година логорују на Језерима, а разлог је Црна Гора. Из логора се виде зидине и рушевине Пирлитора, Момчиловог града.¹⁷⁶ Његов се домаћин звао Сејфула-бег, а одред је имао око 50 људи. Настављајући пут, стигли су и у главни штаб, који се састојао од неколико двоспратних колиба, које су Тоске себи нарочито подигле поред села Језера (данас таквог села нема). Међутим, већи је дио одреда смјештен по хришћанским кућама у Језеру и у Дробњацима. У приземљу главне колибе смештени су коњи, а на спрату је живио официр. И кнезови оближњих села дошли су да виде руског конзула, посједавши поред врата на поду, плашљиво су се са њим здравили и враћали се. Пошто је преноћио у главном штабу, Гиљфердинг је идућег дана кренуо за Пиву у пратњи језерског кнеза, који је био наоружан, као и сви хришћани у овим пограничним мјестима према Црној Гори. На неким од висоравни налазили су се катуни, тј. колибице од дасака, гдје се љети настањују становници сусједних села, кад изгоне своја стада на пашу. У даљини је назирао главно село, које је припадало храбрим Дробњацима, а звало се Дробњак¹⁷⁷ (данас таквог села нема, али се црногорске планине, о којима говори Гиљфердинг, најљепше виде из села Дужи). Према Гиљфердингу, турска се власт не мијеша у управу тих племена, само од њих убире порез. У Дробњаку заједно са Шаранцима има 300 кућа. Од сваке куће убрано је у благајну 126 пјастера пореза, 150 пјастера војнице, и три дуката десетине. Иако порез није мали, због унутрашње самоуправе дажбине су распоређиване према одлуци збора. Они су својим агама радо давали и четвртину јер се нијесу мијешали у њихове послове. Овакав поредак одговарао је и Турцима и Дробњацима, који нијесу живјели са Црногорцима у добрим односима, због честих пограничних спорова. Али устанак, према Гиљфердингу, изазваше албански башибозуци и њихова самовоља.¹⁷⁸

Знаци за буну појавише се почетком 1857. године. Обећања Хати-Хумајуна остадоше неизвршена. Фанатизам бегова и спахија последије Кримског рата постаде несносан. Књаз Данило је видио озбиљност ситуације и наваљивао је на Порту да утврде границе и да престану погранични сукоби међу њима. Утјери вање трећине и зулуми башибозука у Херцеговини учинише да је буна букнула нарочито у окрузима дуж црногорских граница. Порта је хтјела да се користи буном у Херцеговини, да у тој провинцији концентрише што већу војску, па онда да изненада нападне на Црну Гору. Овај рачун покварише јој муслимански Арбанаси.¹⁷⁹

Почетком 1857. године, након прекинутог примирја, у Дробњак се вратио Новица Церовић и са 2.000 Дробњака одмах кренуо у Пиву, гдје се турска војска налазила под командом Дервиш-паше и Дед-аге Ченгића. Дробњаци су ударили на Турке и однијели сјајне побједи на Рудиницама, на Манастиру, на Црквицама, на Закамену и на Заграђу.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Александар Ф. Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Сјарој Србији*, Београд 1996, 210–211.

¹⁷⁷ *Истио*, 215. (Била је Госпојина. Три мјесеца након овог Гиљфердиновог пута, Дробњаци су истјерали са Језера башибозук Тоска са Сејфула-бегом.) – И према Андрији Лубурићу, Дробњак се ослободио 1857. године (АС, ЗАЛ, к. I/18).

¹⁷⁸ *Истио*, 217–218.

¹⁷⁹ Др Владан Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814–1894*, 124.

¹⁸⁰ Милутин Т. Томић, „Биографије главнијех саучесника у погибији Смаил-аге Ченгића“, 147. (Прије одлуке да нападне Турке у Пиви, Новица Церовић одржава састанак у Дужима са

У исто вријеме Ускоци затраже од Амзе капетана да не дају половину, већ четвртину са турске земље, и да се ослободе од царевог данка због тога што многи напустише ту територију. Турци усвоје њихове захтјеве и још им дадну планину Горње Брестице, Бранкове доле у Рудинама и Јасеново Поље, које се тада прозва Црногорске Поди.¹⁸¹ О Тројичину дану 1857. године дођу многи Ускоци под Острог и књаз Данило им рече да буду спремни за устанак и за насељење у Рудине, гдје ће се нешто касније доселити Шћепан Радојев и Богдан Гардашевић.¹⁸²

Због самовоље Шаранаца, у току 1857. године, двадесетак Тоска дође у Шаранце да за таоце узму неке виђеније људе. Пошто их не нађу, почну пљачкати по кућама. Дођу у село Богомољу и почну пљачкати кућу Чуна Бојовића. Том приликом Тривко и Мујо Бојовић убију двојицу Тоска, а остали побјегну на Крш и затворе се у кући попа Вида Џаковића. Сљедећег дана дође Асан-бег са 200 људи на Крш и поведе са собом Спасоја Шаулу. Позове Шаранце на вјеру, ови им дадну лешеве, и Тоске напусте Шаранце исти дан. Послије неколико дана ударе на чардак у Јунча Дола, бој је био без губитака, а послије поноћи Турци побјегну из Јунча Дола.¹⁸³

О стању у Херцеговини Гиљфердинг обавјештава Коваљевског 31. маја 1857. године. У Херцеговини је народни словенски дух изванредно жив. Иако су Турци разорили и обезоружали Херцеговину, народ је у њој остао бодар и чврст. Он је прожет вјером у боље дане. Православно становништво Херцеговине, може се рећи, представља једну породицу. Источно од Мостара три су четвртине те области насељене углавном православним народом, док се муслимани налазе само у градовима. Близу црногорске границе, у Зупцима, Никшићу и Дробњацима, он има скоро пуну фактичку независност и није дозволио да се разоружа. Име Русије овдје се доживљава као светиња.¹⁸⁴

Устаничка акција 1857. године била је знатно шире замишљена од обичне побуне против насилног купљења пореза. Да би убрзао рјешење црногорског питања, макар и по цијену новог рата, књаз Данило, у љето 1857. године, подстиче околне крајеве на непокорност и отпор Турцима.

У септембру 1857. године састану се у Бијелој гори у Зупцима главари Бањана, Пиве, Дробњака, Шаранаца, Никшића, Рудина и Голије и одлуче да њихова племена дигну устанак против Турака, па пошаљу Луку Вукаловића и Луку Петковића на Цетиње књазу Данилу да траже његову сагласност, коју су и добили. Дробњаке су на том састанку заступали Милутин Башовић, Милован Караџић и поп Милован Томић, а Шаранце – Зуко Раичевић и Јоксим Кнежевић.¹⁸⁵

пивским и морачким ускоцима и дробњачким устаницима, и доноси одлуку да Дробњаци ван својих граница ратују са Турцима. – АСАНУ, Игњат М. Жутић, Дробњак и Пива у времену и простору.)

¹⁸¹ АС, ЗАЛ, к. XIII/288.

¹⁸² Исто.

¹⁸³ Исто, к. 14/323.

¹⁸⁴ *Борба народа Босне и Херцеговине за ослобођење и Русија 1850–1864*, 41–45. Аутори преузимају учење С. Вукосављевића, да су Дробњаци област у Херцеговини која се граничи на истоку са Шаранцима, а на западу са Пивом. Треба имати у виду да Шаранци ипак насељавају дробњачку територију.

¹⁸⁵ Др Обрен Благојевић, *Пива*, 179. (За Зука каже да је из Језера?)

У лето 1857. године и Турци појачавају своје акције, па су тако домамили и ухватили код Пивског манастира и чувеног Ускока и бунтовника Окицу Тривковог Вуковића. Одводе га у затвор у Мостар, гдје је остао три године, па су га тамо и посјекли крајем 1860. године и поред многих интервенција. За њега 5. септембра 1857. године из Мораче код херцеговачког архиепископа Глигорија интервенише и дробњачки првак Новица Церовић. Он моли „Његово високо преосвештенство“ да поради на ослобађању тог човјека, који је пострадао браће сиротињу и бијући рђаве људе.¹⁸⁶

На поменутом збору Вукаловић планира устанак већих размјера. Подлога је устанка неријешено аграрно питање, циљ је национална револуција, којом би се средио положај херцеговачких племена, која су имала аутономију. Вукаловић је требало да буде српски национални вођа, који ће стати на чело једне треће српске државице, са двором и државним институцијама, а чија је егзистенција у сиромашним црногорским брдима била свједочанство да та нерационалност може и успјети.¹⁸⁷

Ратна психоза овладала је и Дробњаком. Поп Милован Томић из Дробњака пише књазу Данилу: „Аман, господару, за твоје здравље, погледај сиротињу љуту што у таму сједи, те нема бијелога свијета, виђи сиротињу љуту, што не може да живи од зулума турског“.¹⁸⁸

У извјештају Гиљфердинга Коваљевском од 6. октобра 1857. о прогањању од стране турских власти православног становништва Херцеговине и сумњи у вези са Црном Гором, каже се да је неколико разбојника, који немају никакве везе са Црном Гором, било представљено турском комесару као да су представници књаза Данила, и сва православна Херцеговина, а особито житељи Стоца, Невесиња, Гацка, Дробњака и Пиве оптужени су да су их тобоже сакривали. Комесар је послао у те нахије 200 људи регуларне војске и одред Арнаута. Они хватају и приводе у Мостар у оковима виђеније православне житеље тих мјеста. Са својим предубјеђењем и без разумијевања за језик окривљених, комесар не слуша њихова оправдања, већ их шаље у мостарску тамницу, у којој се „сада налази“ у ланцима више од 200 тих затвореника.¹⁸⁹

Због тога се у октобру мјесецу поново дигао Дробњак, и турске су власти слале једну комисију из Мостара да га мири.¹⁹⁰

Од 2. до 10. новембра по старом календару 1857. бавила се у Мостару једна црногорска депутација, којој је било одређено да уреди пограничне односе. На почетку рада дошло је до сукоба и разлаза. Између осталих територија, Црногорци су означавали као своје и Дробњак, док су Турци стајали на становишту да је чак и Црна Гора њихова. Било је јасно да ће настати нова четовања и да ће сукоб ријешити оружје. Стога Турци стадоше одмах повећавати своје гарнизоне у Дробњаку, Језерима, Пиви. Та нагомилана војска у тим оскудним и че-

¹⁸⁶ *Истио*, 629. (Овај докуменат Благојевић прилаже у цјелости, а пронашао га је у Архиву Херцеговине, у Мостару.)

¹⁸⁷ Милорад Екмечић, *Сиварање Јујославије 1790–1918*, I, Београд 1989, 635.

¹⁸⁸ Милан Вујачић, „Двије разуре Требјешана и постанак племена Ускоци у Црној Гори“, 335. (С јесени 1857. успостављен је у Дробњацима и црногорски суд. – *Вукова ирејиска*, књ. VII, 324.)

¹⁸⁹ *Борба народа Босне и Херцеговине за ослобођење и Русија 1850–1864*, 81–82.

¹⁹⁰ Владимир Ђоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устаници од 1852–1862. године*, 32.

сто гладним крајевима врши реквизицију и уноси општу узбуђеност.¹⁹¹ Стога се становници Дробњака обраћају руском конзулу особито против насиља башибозучких посада у њиховој земљи. Али врло брзо намјесник обавјештава француског вицеконзула да су башибозуци истјерани из Дробњака и Језера.¹⁹²

Децембра 1857. године Дробњаци су устали масовно на оружје. При једном ускочком походу заробљени турски мудир из Дробњака био је одведен књазу на Цетиње, и ту је држан као ратни сужањ.¹⁹³ Дробњаци и Шаранци последије битке код Ораховца 23. XII ударише на кулу у Језерима и запалише је.¹⁹⁴ Четовање у зиму 1857–1858. године узело је снажног замаха, па су се читава села у Херцеговини, од њених јужних крајева до Таре, одавала хајдуковању.¹⁹⁵

Крајем 1857. и почетком 1858. године Турска покреће своју војску из Албаније према Херцеговини и о томе обавјештава велике силе. Истовремено, војну силу према Херцеговини покреће и Аустрија. У таквој ситуацији Русија и Француска заједнички иступају и предузимају мјере против турско-аустријских планова.

О оружаном конфликту у Дробњацима А. П. Бутењева, посланика у Цариграду, обавјештава 17. децембра 1857. године из Сарајева конзул Гилфердинг. Житељи Дробњака и Пиве „давно“ су се жалили на понашање башибозука, распоређеног у селима због чувања границе од Црногораца. Башибозуци (скоро искључиво Албанци) нијесу примали оправдане жалбе становника, и дозвољавали су себи сваку врсту насиља. „Недавно је депутација из Дробњака ишла у Сарајево код паше са жалбама по том предмету. Како турска управа није предузела никакве стварне мјере да пресијече ово зло, то их је издало стрпљење и Дробњаци су се сабрали и истјерали башибозуке из својих села силом оружја.“ Појединости тог догађаја још су непознате. У сваком случају, башибозук је био принуђен да се удаљи из тог краја. Ако је вјеровати гласовима, велики је број башибозука и убијен. Он даље пише да се говори да су Дробњацима помагали Црногорци, али с обзиром на то да је од посјете црногорске депутације мостарском Васиф-паши прошло једва мјесец дана, многе су му ствари загонетне. По Гилфердингу, догађаји у Дробњаку утицали су на борбено расположење у Требињу, Гацку, Грахову и Зупцима до црногорске границе. Зато су из Сарајева послата два батаљона војске у Пљевља (Таслицу) за борбу против Дробњака, а за њима се шаљу и други одреди, и Турци тамо намјеравају сакупити до 4.000 регуларних војника. Турска се војска сакупља и у Мостару, Коњицу (одред добровољаца), Новом Пазару и у Босни, и спрема се за ратна дејства. Према томе, може се закључити да се спрема ново крвопролиће у Херцеговини и нови поход на Црну Гору.¹⁹⁶ Према К. Д. Петковићу, познато је да књаз Данило

¹⁹¹ *Истио*, 33. (Дробњаци су већ на име пореза донијели на Цетиње 200 ока масла јер су били навикли да тако порез плаћају Турцима – *Србски дневник*, бр. 99, Нови Сад, 15. XII 1857. – Позивајући се на *Србски дневник*, бр. 97, од 8. XII 1857, можемо негирати ово Ђоровићево тврђење. Према овом листу, скуп је одржан од 5. до 10. новембра по старом календару.)

¹⁹² Др Васил Поповић, *Айрано иштане у Босни и њурски нереди за време реформној режима Абдул-Меџида (1839–1861)*, Београд 1949, 191.

¹⁹³ Владимир Ђоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устаници од 1852–1862. године*, 35.

¹⁹⁴ *Истио*, 36.

¹⁹⁵ *Србске новине*, бр. 122, Београд 1857. (Дробњаци, Ускоци и Шаранци напали су турску караулу близу Комарнице средином децембра, сву посаду исјекли, а турског заповједника заробили – *Србске новине*, 28. I 1858, 7.)

¹⁹⁶ *Борба народа Босне и Херцеговине за ослобођење и Русија 1850–1864*, 103.

жели проширење граница земље према Херцеговини. Он помаже Херцеговцима свим могућим средствима, али тајно.¹⁹⁷ Ипак крајем 1857. године изгледало је да устанак јењава. Ближила се зима и један се број људи из Црне Горе сам повукао.

Према руским конзуларним извјештајима, укупан је број устаника у Дробњаку у том периоду око хиљаду.¹⁹⁸

Од 1857. године па све до 1862. у Дробњаку је код свог ујака Живка Пекића боравио Лазар Сочица заједно са највећим пивским ускоком Вулом Ацићем.¹⁹⁹

Интересантан је и податак Светозара Томића да је 1857. године умро посљедњи изборни војвода у Дробњаку Василије – Шујо Караџић.²⁰⁰ Исте године у Језерима умире и чувени војвода из Првог српског устанка Гаврило Шибалија.²⁰¹ Око 1857. године на Ограђеници је погинуо и чувени Јаков Потураковић, који је 1840. године распорио Смаил-агу.²⁰² И кнез Амза Костић, потомак кнеза Косте Кујунџића, умро је 1857. или 1858. године.²⁰³

Дробњаци и у децембру 1857. године настављају четовања ван својих територија. Њих двадесет четири предвођени Вулом Ацићем, Јованом Ружићем, Радулом Пекићем, Василијем, Вергом и Савом Лаковићем долазе у децембру 1857. године у Пивски манастир, гдје налазе Турке са муселимом Амидом Баковићем. Све их посјеку, изузев Амида, а он им побјегне. У овој борби погинуо је Сава Лаковић, барјактар гарде.²⁰⁴

Због неуспјеха Хаџи-бега Ресулбеговића, Порта шаље у Требиње Ферик Селим-пашу, чувеног по својој суровости. Он у Требиње стиже крајем јануара 1858. године.²⁰⁵

Што се тиче преписке Вука Поповића, из његовог писма из Котора Вуку Караџићу од 9. фебруара 1857. године сазнајемо да је један трговац говедима из Никшића био недавно у Дробњацима, гдје је виђао многе Караџиће, а за старца Шуја рекли су му да је жив и да се добро још држи. Трговац је особито хвалио Милована, Мимова сина, а Шујова синовца, да је човјек паметан и соко у свему, а највише у ријечима, и да је данас прва кућа, да је кнез над свима кнезовима, и у зборовима његова ријеч се вазда слуша. Пријетио је и Асан-бегу Тоски, бимбаши над 500 људи, да се окане рђава посла. Хвалећи се на томе како су га дочекали и частили Караџићеви племеници, овај је исти трговац опет пошао у Дробњаке, носећи Поповићева писма за Шуја и Луку.²⁰⁶

¹⁹⁷ Ибрахим Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима (1856–1878)*, Сарајево 1988, 244.

¹⁹⁸ Бранко Павићевић, *Данило I Петровић Њеиш – књаз црногорски и брдски 1851–1860*, 306.

¹⁹⁹ АСАНУ, Игњат М. Жугић, Дробњак и Пива у времену и простору.

²⁰⁰ Светозар Томић, *Постанак и организација племена Дробњака (необјављени рукопис)*, 13.

²⁰¹ АС, Лични фонд Љубомира Ковачевића – Љ. К., 1606. (Гаврило није имао мушког порода, само двије кћери, а наслиједили су га синовци, њих тројица од брата му Јована. Према Андрији Лубурићу, Гаврило је умро око 1860. [АС, ЗАЛ, 14/44].)

²⁰² АС, ЗАЛ, к. 14/104.

²⁰³ Исто, к. 14/28.

²⁰⁴ Исто, к. 14/388. (У Вукаловићевом устанку 1857–1862. г. нарочито се истицао Милутин Башовић, сеоски кнез из Пошћења, који је добио титулу сердара. – Андрија Лубурић, *Дробњаци – њелеме у Херцеговини*, 56. – Истицао се у овим борбама и чувени јунак Јово Кекић из Горње Бијеле. – Исто, 107. – У борбама 1857–1862. одликовао се и ускочки капетан Сава Батрићев Кршикапа. – Исто, 207. – Према Лубурићу, Новица Церовић и Миљан Вуков заузели су Колашин у лето 1857. – *Наведено дјело*, 148.)

²⁰⁵ Влад. Ј. Белић, *Рајшови српског народа у XIX и XX веку (1788–1918)*, 63.

²⁰⁶ *Вукова њрејиска*, књ. VII, 300–304; Вук Поповић, *Писма Вуку Караџићу*, 304–307.

Новица Церовић био је на Цетињу, али га је опет Мирко послао на Морачу, да чува онај народ у миру.²⁰⁷

Вук Поповић јавља Вуку Караџићу из Котора, уочи Поклада божићних, 13. новембра 1857, да је један његов рођак, Ришњанин Лале Поповић, трговац говедима, нападнут од ускока у планини између Дробњака и Никшића, гонећи 30 волова са једним другом Дробњаком. Убијен је из пушака, разбојници су са њега богато одијело и оружје понијели, а волове оставили. Сахрањен је код дробњачке цркве. С обзиром на то да је од јесенас у Дробњаку суд црногорски, Милован Мимов Караџић, као најстарији сенатор, тражио је од књаза да гони разбојнике. Међутим, овај је то одбио јер је Поповић био „ћесарски човјек, па нека их ћесар тражи“.²⁰⁸

Почетком 1858. године појачана хајдучија захвата све крајеве до Лима. Воде се борбе на Плашћу, на Јабуци и Вису, а у борби у Пренћанима гине познати хајдук Милинко Колџић.²⁰⁹ У то вријеме бјеху пуне горе хајдучких чета. Истичала се чета Јована и Миће Глушчевића, Риста Шаранца и попа Јосифа Поповића.²¹⁰ Број устаника у Дробњацима и даље је 1.000.²¹¹ Руски конзуларни извјештаји говоре да су житељи Дробњака и Пиве спремни да устану при првом поводу. Против њих је спреман одред низама у Пљевљима од 2.000 људи и неколико стотина башибозука.²¹²

Већ 19. јануара 1858. године, из извјештаја упућеног из Мостара Е. П. Коваљевском, сазнајемо да се регуларна турска војска шаље против Гацка и Дробњака. Како се говори у Мостару, у тим крајевима наоружаних хришћана и црногорских ускока може бити до 7.000.²¹³ Увиђајући реално стање у Дробњацима, Гиљфердинг упознаје посланство у Цариграду и „господина Бутењева“ 28. јануара 1858. године са захтјевима Дробњака да им се дозволи унутрашња аутономија и да им се удаље турске власти. Дробњаци су већ прихватили црногорски кодекс закона. Они су спремни плаћати данак султану, али не желе присуство Турака на својој територији, само желе оне исте привилегије које имају Васојевићи. Били би веома задовољни ако би се све могло регулисати на тај начин. У том случају, да Порта прихвати њихове захтјеве, они ће прекинути сва војна дејства. Иначе, они не дјелују у координацији са требињском „рајом“

²⁰⁷ *Истио*, писмо од 19. априла 1857, нашега. (Од 1857. до 1862. године Новица Церовић је нарочито добро сарађивао са војводом граховског племена и сенатором црногорским Антом Јаковљевим Даковићем. Анто је био ожењен кћерком Новице Церовића – *Нова Зетна*, год. I, 1889, 122.)

²⁰⁸ *Истио*, 323–326; 327–329.

²⁰⁹ Вукоман Шалипуровић, *Раоничка буна – ајарни њокрећ у зајадним крајевима Сјаре Србије 1903–1905*, Сјеница 1969, 121.

²¹⁰ *Босанска вила*, бр. 7, 1905, 104.

²¹¹ *Борба народа Босне и Херцеговине за ослобођење и Русија 1850–1864*, 106. (Аустријанци су сматрали да књаз Данило подстиче и Пивљане и Дробњаке на акцију и савјетује им да вјешто избегавају преговоре о умирењу. – Др Радоман Јовановић, *Црна Гора и велике силе 1856–1860*, Титоград 1983, 83.)

²¹² *Истио*, 108.

²¹³ *Истио*, 117. (О преласку Црногораца у Херцеговину и веома сложеној ситуацији у Дробњаку барон Будберг обавијештен је 7. фебруара 1858. године – Архив ДМЦ, Приновљени рукописи, 1858. година. – По захтијевању Дробњака, књаз пошаље у Дробњаке цеклинског сердара Сава Јовићевића да организује то племе за борбу. У почетку 1858, под вођством сердара Саве и дробњачког војводе Новице Церовића почеше падати многе турске куле по Дробњацима. – *Алманах-шемајизам Зетске дановине*, 227.)

и немају никакве везе са њиховим устанком.²¹⁴ Из истих, дакле, руских извора сазнајемо да су Дробњаџи активни и почетком фебруара, број устаника је и даље 1.000, а због стратешких разлога на њихову су се територију повукли Зупци, желећи да лажним одступањем навуку турску војску у дубину ове територије, а затим је нападну са три стране.²¹⁵

Крајем јануара 1858. године, Турска влада покушала је да војном интервенцијом прекине везу између Црне Горе и устаника, да посједне спорна мјеста и угуши устанички покрет. Регуларне трупе под командом Селим-паше, које су стигле у Херцеговину, појачане башибозуком и војском домаћих феудалаца, наступале су из Требиња и Гацка. Покушали су да заузму Зупце, али су их сузбили устаници и Црногорци у боју код Ситнице.

У то вријеме у Пиви се налазила велика турска војска, од неколико табора низама и башибозука под командом Јајад-паше из Гацка. Главнина војске улогорила се на Горанску, док се на Рудиницама, као предстража, налазио Мујо Тановић са око сто Турака. Пивски ускоци, уз помоћ Дробњака и Морачана, под вођством Милутина Башовића, Саве Кршикапе, Новице Маловића и Јова Кекића, у свему око 500 људи, нападну на предстражу око 20. фебруара 1858. године. Устаници посијеку око 20 Турака, међу њима и Тановића, а остали Турци побјегну на Горанско.²¹⁶

Крајем марта у читавој Херцеговини проглашено је стање пуне приправности. У Гацку је било окупљено 6.000 војника нерегуларних трупа за акцију против Дробњака, гдје је Новица Церовић водио борбе да ову област сачува као територију под искључивим књажевим суверенитетом.²¹⁷

Половином априла повећа турска војска кренула је на Пиву из Фоче. У Никовићима они поразе Пивљане и сузбију их до Црквичког поља. Овдје устаницима стигне помоћ из планине Пивске, као и повећи број Дробњака, Морачана и Ровчана, под вођством Новице Маловића, Саве Кршикапе и Радована Бегова. Послије жестоких борби устаници и ускоци имали су 12 мртвих, међу којима и Новица Маловић, Миро Карацић, Лука Крунић, Томо Јокановић, Сава Крстајић.²¹⁸ Само у кући Сима Карабасила изгори 17 Турака.

У прољеће 1858. године Реџовиће у Пандурици и Крупицама нападну ускоци и хајдуци из Шаранаца, које је предводио Ристан Шарац. Том приликом убију три брата Реџовића, заплијене им велики број крупне и ситне стоке, попале им куће и колибе и растјерају их. Према народној пјесми, договор за напад

²¹⁴ *Истио*, 126, 127.

²¹⁵ *Истио*, 128. (Новица Церовић је у Дробњаку са 400 људи организовао акцију за истјеривање Турака. Турци су потпуно истиснути, а њихова је кула у Дробњаку 12. фебруара 1858. запаљена. Церовић је хтио да учврсти црногорско право на Дробњак. У новинским вијестима стоји да су Турци имали 113 убијених и преко 100 рањених војника [*Le Nord*, 14. III 1858]. Каже се у новинским вијестима да је Новица Церовић запалио турску кулу и да је у њој изгорјело 80 Турака, а да су у борби 12. фебруара 1858. Дробњаџи имали 56 мртвих [*Journal des Debats*, 24. II 1858]. – Др Радоман Јовановић, *наведено гјело*, 87.)

²¹⁶ Др Обрен Благојевић, *Лива*, 180. (У борбама на Равном 1858. године, заједно са Вулом Аџићем и Шундом Бајагићем борио се и Јован Ружић Кујунџић. Губици код Турака били су велики, а Јован је успио да убије сина познатог турског бимбаше Ахмета Баковића – АИИЦГ, ф. бр. 9.)

²¹⁷ Д. Вуксан (прир.), „Књаз Данило – пета година владе“, 264.

²¹⁸ Др Обрен Благојевић, *наведено гјело*, 181. – Новица Маловић је био капетан Дужи и околине – Андрија Лубурић, *Дробњаџи – илеме у Херцеговини*, 64. – Замијенио га је синовац му Мико, који је у томе звању провео све ратове од 1858. до 1878. Непосредно послије смрти, Новицу је као капетан замијенио брат му Јован, који „одмах умре“. – АС, ЗАЛ, VIII/296.

на Рецовиће склопљен је на чардаку Сима Џаковића. Главни завјереници – Ри-стан и Гаврило Шарчевић и Милош од Мораче – позову Бегана сердара из Уско-ка да скупџ војску и да ударе на Крупице. Беган се одазове позиву и у своју вој-ску позове из Љевишта Рада Бећировића и Кара Мاستиловића, из Тушине Се-кулу Церовића, из Карамалинска Мирка Алексића, из Сировца Саву Кршика-пу са „два Јелића и два Грдинића“ и са Мијајлом Ашанином и Суљом Кршика-пом, и са Стеваном Вујачићем из Струга и Машом Вуксановићем из Крње Јеле. Сви се одазову и са својим момцима из Тушине крену ка Шаранцима, прегазе Тару и „разуре“ злогласне Рецовиће.²¹⁹

Такође према народној пјесми, за вријеме примирја између књаза Данила и Турака 1858. године дошло је до сукоба између Дробњака и Турака на Ограђеници, код чардака бега Смаја Боришића. Напад је без знања књазовог одобрио Новица Церовић, а Дробњаке је предводио капетан језерски Окица Каљевић, који је претходне године на мегдану у Пиви посјекао бега Сијерчића, добивши тада његовог коња кулаша и сабљу срмајлију. Тада је погинуло осам Сијерчића. Разлози за ову дробњачку акцију јесу мјере које је бег Боришић предузео на граници на Ограђеници. Он је саградио чардак, на њему поставио стражу, за-творио скеле и богазе, забранио трговину, нарочито кафом и дуваном. Тргови-ном су се нарочито бавиле жене, које је он дочекивао отимајући им „струке и торбице“. Уз то почео је долазити у племе, чинити разне зулуме, убијајући чак и дјецу. На челу ове дробњачке војске уз капетана Каљевића били су браћа Нин-ковићи – Лука, који се утопио у Тари приликом тог преласка, и угледни барјак-тар Зелен, Милован Мимов Караџић, који је јахао ђогата Дервиш-аге, кога је претходне године убио на мегдану, и поп од Тепаца Гаврило Поповић и Спа-соје Шаулић. На самом почетку акције бег Боришић из пушке је убио барјакта-ра Зелена Нинковића. Дробњаци су успјели помоћу сламе и сијена да им запа-ле чардак, натјерају Турке да изађу из њега и поубијају комплетну посаду од тридесет Турака. Бега Боришића убио је и главу му посјекао Митар Потурак. Дробњаци су имали седамнаест мртвих и двадесет рањених.²²⁰ У биографији Јована Ружића, у неким народним пјесмама, стоји да је Јован убио бега Бори-шића. О крвавим борбама Дробњака у току 1858. године говори и пјесма „Бој на Мештревцу године 1858“. На састанку у Петњици Милован Мимов Караџић обавјештава сердара Башовића, Јована Маловића, старога попа Головића и Ни-колу Кандића да су њихове кириџије, који су пошли у Таслицу да догоне храну на самару, дочекали пљеваљски Турџи и отели им коње и товаре. Због тога је капетан Милован Мимов отишао у Језера и одатле послао писмо пљеваљском паши, који му је послџе три дана одговорио. Паша тражи да му Дробњаци пла-те порез и хараче и признају власт султана, а за узврат све ће им вратити и још ће их даривати и бољим коњима и бољим оружјем. Стога Милован предлаже, а главари прихватају његов план, да се нападну пљеваљски Турџи. Он у извид-ницу шаље Рада Караџића, Груицу Шијака и Видака (негдје стоји Новак) Попо-вића, који прелазе Тару и излазе на Мештревац, са задатком да прикупе подат-ке о турским снагама у „кулама“ Клеповића, Ризвановића и Малиновића. Тур-ке од Мештревца предводили су Дервиш-ага Клепо, Ризвановић Рецо, Малино-вић Мујо и Дрнда Асан-ага. Пошто је извјештај о турским снагама био повољан

²¹⁹ Исто, VIII/518. (Крајем априла Новица Церовић је два пута напао Турке у Дробњаку.)

²²⁰ *Глас Црнојорца*, бр. 47, 20. новембар 1888. – Пјесму је прибрао В. Отовић од Јакова Ра-дановића Херцеговца, који је био очевидац овога.

за Дробњаке, они се договоре да скупе војску на Језера и крену против Турака. Милован Мимов обавијести са Дужи капетана Маловића Јована, Ђурђића Малина и барјактара Дамјана, из Пошћења сердара Башовића Милутина, попа Головића и барјактара Станишу, из Придворице стотинаша Лазара Јауковића, на Језерима Јакшића Шаулу и Живка Шибалију, из Петњице рођака Караџића Јанка и Кандића Николу. На Језерима се окупило 2.000 војника, које је у Тепцима чекао Окица Каљевић. Он је заједно са Лазаром Јауковићем и петсто војника требало да удари на турске торине и да заплијени њихове овце. Сердар Башовић, Живко Шибалија и Кандић Никола са 600 војника требало је да низ Коњско планину ударе на Рецепову кулу и на чардак Дрнда Асан-аге. Маловић Јован, Јакшић Шаула са триста војника требало је да из правца Ограђенице ударе на кулу Малиновић Муја и Ризвановић Уса. Четврти дио војске под капетаном Милованом Мимовим требало је да удари низ Мештревац на Дервиш-агу Клепа „и остале од Мештревца Турке“, и да им спали куле и чардаке. У овим жестоким бојевима убијени су Дервиш-ага Клепо, Малиновић Мујо, кога је убио Јован Маловић, Дрнда Асан-ага, а убио га је сердар Башовић, Ризвановић Рецо, кога уби Караџић Јанко. Сви су ови Турци, према народној пјесми, јуначки погинули, чинећи „загон“ у Дробњаке, убивши их по неколико прије своје смрти.²²¹

Разграничење Црне Горе и Турске

Одазивајући се вапајима устаника, књаз Данило са удруженим Црногорцима и Херцеговцима на Спасовдан 1858. године односи славну побједу на Граховцу. Као последица те побједе, дошло је посредовање великих сила, да Порта разграничи Црну Гору и да јој на тај посредни начин призна посебну државну територију. За вријеме те битке Дробњаци, под командом Новице Церовића, били су на простору око Таре, као заштита од упада пљеваљских и колашинских Турака са те стране.

Послије извршеног задатка Новица Церовић се враћа у Морачу, и одатле 3. јуна 1858. године обавјештава књаза да су дробњачки главари, који су то жељели и прије, скупили нешто пара на брзину ради цебане, а и жеља им је да виде књаза, коме је популарност последице ове битке нагло порасла. Он их препоручује књазу: „да их научите како ће се владат и за сваку вашу заповијед биће ви вазда верни и у њих нема никако двострукости никога да познају само Бога и вашу Свјетлост“.²²²

И поред примирја, чарке су на границама честе. Тако 13. јуна 1858. године 200 Дробњака, 200 Језераца и Шаранаца, Ускока и усташа 600, свега 1.000 људи, крене из Неговуђе, ноћу између 13. и 14. јуна пређе Тару код манастира Аранђелова и нападне Турке у Ђурђевића Тари, Трешњевици и на катуни-

²²¹ АДМЦ, Књаз Никола, 1898, ф. I. (Пјесму је спјевао 4. II 1898. године у Петњици Сићо Караџић. У истом архиву: фонд Регистрована документа, без ознаке године, налази се иста ова пјесма, недовршена. У њој пјесник Рада Караџића ближе идентификује као Рада Шујовића. Сазнајемо и да је пљеваљски паша нудио Миловану Мимову стотину дуката и да га још уз то постави за царског бимбашу.)

²²² Исто, Књаз Данило, 1858, ф. I, 193. (Покушај Турака да умире Херцеговину пропао је у бици на Граховцу.) Вук Поповић у свом писму од 15. априла 1858. године каже да је чуо „да се и Новица Церовић ваљано поднио у бојеве с Турцима и да у Дробњаке нема одавно ни једног Турчина“. Мјесец дана касније пише да је Новица Церовић био прешао у Пиву и на ону страну Таре, али Дед-ага „удари на њ и поћера га опет на ову страну“. Средином јуна Новица је опет сву Пиву и Гацко свладао.